

ŠESTI DIO

Borbe u Centralnoj Bosni

BATALJON OSNOVAN U POKRETU

U NOV i POJ nisu, po pravilu, bile usvojene stalne formacije jedinica, osim u vodovima, četama i bataljonima, gdje su one bile trojne: vod - tri desetine, četa - tri voda, bataljon - tri čete i prateći vod. Međutim, u brigadama je - zavisno od raspoloživog ljudstva, naoružanja i drugih materijalno-tehničkih sredstava - bilo po četiri, a u nekima i po pet, pa i više bataljona.

I Prva krajiška N'OU brigada je na dan svog formiranja (21. maja 1942.) imala četiri bataljona. Ali, zbog gubitaka u gotovo svakodnevnim bitkama, kao i zbog odlaska boraca i kadrova u novoformirane brigade, njen formacijski sastav je sredinom jula 1942. godine sveden na tri bataljona i prateće jedinice.

Brigada je, međutim, znatno ojačala, za čitav jedan bataljon, u jeku četvrte neprijateljske ofanzive. Ova neprijateljska ofenziva na našu slobodnu teritoriju, kao stoje poznato, otpočela je u drugoj polovini januara 1943. godine, s težištem na Bosanskoj krajini, odnosno Bihaćkoj republici, gdje su se u to vrijeme nalazili Vrhovni štab NOV i POJ. Centralni komitet KPJ i druge ustanove naše nove, narodne vlasti, kao i rukovodstva društveno-političkih organizacija. Da bi brzo osvojila Bosansku krajinu i uništila naše snage koje je brane, neprijateljska komanda je angažovala oko 150.000 do zuba naoružanih i dobro pripremljenih njemačkih, ustaških, domobranskih i četničkih vojnika.

Vodili smo teške, danonoćne borbe. Uporno smo branili svaku stopu naše slobodne teritorije, omogućavajući evakuaciju bolnica, prepunih ranjenika i bolesnika, kao i spasavanje stanovništva i materijalnih dobara. Pred nezapamćenim terorom ogromne mase neprijateljskih vojnika koji su nemilice ubijali i mlado i staro, palili i pljačkali gradove i sela - narod se povlačio u zbjegove, a zatim dolazio pod neposrednu zaštitu naših jedinica. Tako je, povlačeći se iz Grmeča i Podgrmeča, polovinom februara 1943. godine u sastav Prve krajiške brigade, koja je tada bila na odbrambenim položajima u rejonu Paunovac - Cigelj i u selu Bravskom, stigao veliki broj mladića i djevojaka sa zahtjevom da stupe u jedinice Pete krajiške divizije (nju su činile Prva, Četvrta i Sedma krajiška brigada).

I u brigadnim rezervama, i u divizijskim skladištima tada smo imali dosta oružja i municije, ali je prijem mladih boraca vršen po vrlo strogom kriterijumu. Nismo htjeli da neiskusne mladiće i djevojke odmah ubacimo u teške borbe s nadmoćnijim neprijateljskim snagama. Primili smo odmah samo odraslije, fizički najsposobnije, a ostale uputili u sela Crkveno i Ribnik. Po odluci štaba divizije naša brigada je trebalo za koji dan da pode u ova sela da se odmori i pripremi za nove zadatke.

Odmah po dolasku brigade u Crkveno i Ribnik, 10. februara 1943. godine, počeli smo da popunjavamo čete i bataljone. Primili smo gotovo sve mladiće i djevojke koji su nas ovdje čekali. Istovremeno je otpočela i intenzivna vojno-stručna i ideološko-politička obuka novoprimitljenih boraca. Neki od njih nisu znali ni da rukuju oružjem, a gotovo niko nije imao borbenih iskustava. Trebalo

h je podučili makar najosnovnijem, osobito noćnim borbama, napadima na junkere i utvrđenja, osobenostima borbi u gradovima i naseljenim mjestima itd. Posebno smo nastojali da tim mladim ljudima Sto realnije prikažemo teškoće koje čekaju svakog borca i napore koje mora da uloži. Željeli smo da shvate Sta h može očekivati, pa da se dobrovoljno opredijele da li će ostati u brigadi.

Ovom popunom brigadaje narasla na 1.500 boraca. Tada su u brigadu došli slavko Rodić i Ilija Došen, komandant i politički komesar Pete krajiške divizije. Izvršili su smotru brigade, a zatim su sa štabovima brigade i bataljona opširno razgovarali o narednim zadacima. Iskustva su nam govorila da brojno suviše ake čete i bataljoni nisu pogodni za brzo prebacivanje s jednog na drugi teren, ra iznenadne manevre i napade, postavljanje zasjeda, ubacivanje u pozadinu neprijatelja, a naročito za neopaženo ubacivanje u gradove, koje drže neprijateljski garnizoni, radi izvođenja jednovremenih napada spolja i iznutra. Zbog toga e štab naše brigade, uz odobrenje štaba Pete krajiške udarne divizije, odlučio Ja formira Četvrti bataljon.

U dogovoru sa rukovodiocima bataljona, štab brigade je izvršio izbor kadrova. Sva tri bataljona dala su no četrdeset iskusnih boraca, koji su činili jezgro novoformiranog Četvrtog bataljona. Međutim, pošto je tada stiglo naređenje štaba divizije da brigada otimah krene za srednju Bosnu, radi razbijanja četnika, stvaranje Četvrtog bataljona je obavljeno u pokretu. Završni čin je obavljen u Skender-Vakufu, gdje su 18. februara završene i poslednje pripreme, a sutradan e pred bataljonom, postrojenim u dvorištu osnovne škole, pročitana naredba • njegovom formiranju. Smotru bataljona izvršili su Vojo Todorović i Mladen Marin, komandant i politički komesar brigade.

U stroju Četvrtog bataljona 19. februara 1943. godine bilo je 417 boraca i rukovodilaca, a od loga oko stotinu žerla i djevojaka. Naredbom štaba brigade na rukovodeće položaje su postavljeni: u štab bataljona - komandant Trivo Pralica, politički komesar Gojko Kusonjić, zamjenik komandanta Gojko Trikić, zamjenik političkog komesara Vlado Petrović, intendant Vlado Romić, komandir Pralećeg voda Jovan Jakovljević, politički delegat Pratećeg voda Rade Rodić: u celama bataljona - komandir Prve čete Dušan Kopanja, politički komesar Milan Slojisavljević; komandir Druge čete Milan Jelisavac, politički komesar Vojo Ra dišić; komandir Treće čete Lazo Stojaković, politički komesar Stevo Filipović.

Na dužnosti komandira i političkih delegata vodova, desetara i ekonoma, kao i kuvara, postavljeni su iskusni i prekaljeni borci, pa je bataljun, praktično, odmah bio spreman za izvršavanje borbenih zadataka. Uprkos tome, štab brigade se brinuo da se Četvrti bataljon postupno kali. prvo kroz lakše, pa zatim kroz leže i složenije zadatke. Više od polovine njegovog sastava činili su mladi i neiskusni borci, među kojima je bilo došla žena i djevojaka. Zato je u štabu brigade pomno praćen razvoj ovog bataljona, kako bi se realno ocijenilo njegovo stasavanje za teže i složenije poduhvate. Takvo postupno uvođenje mladih i neiskusnih boraca u borbene zadatke imalo je višestruk značaj. Bdjelo se nad njihovim životima, a istovremeno su slični iskustva i ćelićili se u manjim i uvijek uspjelim sukobima, što im je ulivalo vjeru da mogu tući neprijatelja i ostati živi. To je učvrstilo i povjerenje tih mladin ljudi u njihove starješine i iskusne drugove, stare borce, koji su im i u borbama, i predasima, pomagali i savjetima, i na druge načine.

Ove i niz drugih uspješno sprovedenih mjera urodile su značajnim uspjesima. Novoformirani bataljon je za kratko vrijeme po borbenim i svim drugim osobinama postao ravan ostalima. Osobito se bio izvjestio u borbama sa četnicima, u kojima je uvijek poslizao značajne rezultate.

Ostavši do marta 1945. godine u sastavu Prve krajiške NOU brigade, Četvrti bataljon je, kao i ostali - usljed gubitaka, razmještaja boraca u druge jedinice, ili na više položaje - često mijenjao svoj slarješinski i borački sastav, ali je uvijek

odgovorno i časno izvršavao povjerene mu zadatke. Među borcima i starješinama je vladalo jedinstvo misli i akcije, i/ čega su proisticali drugarstvo, uzajamno poštovanje, briga, razumijevanje i pažnja. Sve akcije su pripremane kolektivno - u štabu bataljona, komandama četa, na partijskim i skojevskim sastancima, vodnim, četnim i bataljonskim konferencijama. Borci su, na ovaj ili onaj način, učestvovali u donošenju odluka i određivanju zadataka, pa su ih primali kao svoje i izvršavali uz natčovječanske napore, kada je bilo potrebno. Takvi odnosi u bataljonu su bili njegova pokretačka snaga, koja se po završetku bitke uvijek iskazivala u popularnoj pjesmi:

Nаша borba zahtijeva
kad se gine da se pjeva...

Tako je bilo i ostalo do kraja rata, jer je sve izviralo iz svijesti boraca i starješina bataljona i njihove ljubavi prema svom narodu i domovini.

Savan Kesić

ZA SVOJOM BRIGADOM

Za vrijeme najžešćih borbi u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, koncem januara 1943. godine, razbolio sam se od tifusa. Nekoliko dana bio sam smješten u jednoj planinskoj kuci, neposredno iza položaja bataljona na Bravsku. Tu je ležao i vodnik Miloš Deretić, lakše ranjen u ruku. Referent bataljonskog saniteta, Dušan Medarević, redovno nas je obilazio. Meni je savjetovao da idem u brigadnu bolnicu. Uporno sam odbijao, računajući da ću brzo ozdraviti. Međutim, sv akog dana bilo mi je gore. Temperatura je rasla, počeo sam se gubiti i buncati. Najzad sam, sa još desetak ranjenika i bolesnih drugova, upućen u selo Vodenicu ispod Grmeča, u bolnicu Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Išli smo cijeli dan. Ja sam bio na konju, a nekoliko drugova na nosilima. U rvi sumrak stigla je naša grupa u bolnicu. U borovoj šumi bile su razmještene ajte, dobro maskirane i lijepo uredene, za one uslove. Bili smo umorni i dosta ozebli. Smjestili su nas u toplu sobu i kuvari nam donijeli večeru.

Ne prođe dugo vremena, a u sobu uđe jedan drug i reče: »Situacija se izmijenila, Nijemci su prodrli od Bihaća u Bosanski Petrovac.«

Svi drugovi iz Pete krajiške divizije vraćali su se nazad. Na konjima i zaprežnim saonicama, po dubokom snijegu išli smo preko Bravska za selo Crkveno. U rano jutro stigli smo u jednu selo iznad Ključa. Doktor nam je zabranjivao da uzimamo vodu. Krišom od bolničarki, mi smo od domaćina kuće dobili čabar turšije od divljih jabuka i krušaka i njome smo zed gasili. Počeli smo se oporavljati.

Tu u bolnici od poznanika iz Prvog bataljona bio je Petar Jovišić, komandir Treće čete, i borac Ostoja Đuričić. Počeli smo tražili od doktora da nas uputi u jedinicu. U tim februarskim danima 1943. godine bilo je veoma hladno, a hrana u bolnici sasvim slaba. Narod je bio s nama podijelio sve što je imao. U tom planinskom, pasivnom kraju narod ni ranije nije imao dovoljno hrane ni za sebe, a kamoli za toliki broj ranjenih i bolesnih partizana.

Napustili smo bolnicu i došli u štab div izije koji je tada bio u istom selu. Neznani tačno ko nas je primio, ali čini mi se da je bio politički komesar divizije Ilija Došen. Tražili smo da odmah idemo u našu brigadu. On nas je mirno saslu-

no i rekao nam da je neprijateljska ofanziva na Grmeču u punom jeku, da je aša brigada otišla po zadatku u centralnu Bosnu i Slab divizije nema s njom eze, a tu su Četvrta, Sedma i Deseta krajiška brigada, pa mi možemo da biramo koju hoćemo.

Mi smo bili do kraja iznenađeni, jer nismo znali da brigada nije više na ovom ;renu. Počeli smo objašnjavati da mi hoćemo u našu brigadu. Politički komesar : nastavio: »Drugovi, shvatite, sa brigadom zasad nemamo nikakve veze, a tamo • teren četnički i teško ćete do nje doći.« Teško mi je pala pomisao da bih mo- ao ila se odvojim od svojih drugova u Prvom bataljonu. Poslije četiri godine šer- lovanja prije rata s njima sam doživio najljepše trenutke u životu. Naša briga- a, lo je moj dom i moja sloboda. lei za njom, pa kuda bila, probiti se ili časno uginuti. Svi smo isto mislili i osjećali. Najzad nam komandir Petar Jovišić reče: Starani moji, ujutro rano krećemo, pa kako nam bude.« S nama je bilo i pet um- idinki: Milka Dobrijević-Mrda, Danica Zrač. Milka Jarić, Danica Kunić, sve iz rtoča, i Bosa Bosnić od Drvara. Jovišić im je objašnjavao situaciju i govorio o eizvjesnosti koja nas očekuje, ali one su po svaku cijenu, kao i mi, htjele da nadu rvu brigadu.

Rano ujutro, mislim da je to bilo 20. februara, napustili smo bolnicu i kre- uli za brigadom. Od svih drugova i drugarica ja sam bio najviše iscrpljen. Noge j mi klecale, u glavi mi je tutnjalo, glad me mučila. Pratile su me sve nevolje fusara koji se još nije oporavio. Teren preko kojeg smo se kretali bio nam je glavnom poznat, jer smo više od mjesec dana ranije na njemu vodili borbe čis- :ći Manjaču od četnika, Nijemaca, ustaša i domobrana. Od naroda smo dobijali odatke kuda je brigada prošla. Na našu veliku radost, ona je bila očistila teren d neprijatelja.

Uprkos svim teškoćama, u toku dana uspjeli smo da pređemo razdaljinu od .la Crkvenog do Vrbasa. U prvi sumrak na obali rijeke pronašli smo i splav kō- rn se brigada prebacila preko rijeke. Splav smo brzo osposobili i najzad, onako iokri i promrzli, počeli smo ga gurati od obale. Svi dijelov i odjeće koji su bili iokri smrznuli su se na nama. Ipak, mi smo bili srećni, jer smo savladivali xlenu prepreku od koje smo najviše strahovali.

Iznad desne obale Vrbasa strmo su se dizali ogranci planine Čemernice, a ti njenim razbacanim kosama, u snijegu, naziralo se planinsko selo Baljvine. Po mijem dogovoru i planovima, kako se gdje snaći, mirno smo ušli u selo. Petar ivišić reče jednoj grupi seljaka: »Mi smo od naših glavnih snaga upućeni u ovo .lo. Znamo da su neki v aši mještani u četnicima, ali mi ćemo ovdje noćiti, a sjut i stižu glavne naše snage. Ako se nama šta desi. čitavo selo će odgovarati za naše vole.«

Seljaci narn rekoše daje kroz njihovo selo prije nekoliko dana prošla velika >jska partizana, da su otišli u pravcu Skender-Vakula, i to nas obradova. Jo- šić nam saopšii zbornu mjesto u slučaju četničkog napada, način izvlačenja i take raspoznavanja. Poslije ovog dogovora udosmo u jednu kuću. Jovišić održa ičnu besjedu i malo je proširi na ciljeve borbe koju mi vodimo. Tu smo noćili, iko nas nije dirao.

Sutradan rano krenuli smo dalje preko Čemernice. Oko podne čuli smo jrbu i zaključili da se to brigada bori sa četnicima. Marš smo ubrzali i u prvi imrak, u jednoj borovoj šumi, sreli smo se sa borcima našeg Prvog bataljona. zaplakati smo od radosti.

Mlado Vukliš

MOJE DRUGO ROĐENJE

U prvoj polovini 1943. godine Prva krajiška brigada provela je puna četiri mjeseca na teritoriji centralne Bosne. Tada se u tom kraju nalazio samo Četvrti prnjavorski odred. Borili smo se protiv jakih neprijateljskih snaga, zime, gladi i tifusa. Rijetki su bili borci i starješine u našoj brigadi koje je mimoišla ova bolest, a mnogi su joj i podlegli. Samo u selu Korićanima, gdje je najduže boravila brigadna bolnica, umrlo je od tifusa više od stotinu boraca i starješina.

Ni sve priče o tifusarirna, kad bi bile napisane, ne bi mogle da predstavljaju sve što smo tada doživljavali i preživljavali. Ja ću pokušati da ispričam ono što mi je, poslije nepune četiri decenije, ostalo u sjećanju.

Kad sam se razbolio, bio sam desetar u Prvom vodstvu Treće čete Prvog bataljona. Bila je posljednja sedmica marta 1943. godine. Snijeg je bio okopnio. Kolona brigade kretala se putem kroz šumu, prema Petrovom Polju. Bili smo opterećeni velikim brojem ranjenika i još više tifusara. Četnici su nas napadali iz zasjeda i pripucavali na nas sa okolnih brda. Idući sa svojom desetinom kao zaštitnica bataljona, od ranog jutra osjećao sam nemoć u nogama i teško sam se kretao. Mislio sam da je to posljedica velikog umora od prethodnog dana.

U jednoj in alici našli smo desetara Marka Goronju iz naše čete, oboljelog od tifusa. Bio se zaglibio u blato do iznad cipela. Niko iz prednje kolone nije primijetio da je on izostao, pa niti je imao snage da se iščupa iz blata, niti da viče. Stajao je kao okamenjen, okrenut u pravcu kojim je odmakla kolona. Izvukli smo ga iz blata i iznijeli na tvrde zemljište. Pokušavao je nešto da kaže, ali nije mogao. Borci su ga nosili i vodili između sebe po dvojica, na smjenu. Kolonu smo stigli kada je zastala da se odmori.

Na maršu od Petrovog Polja prema Korićanima išao sam u koloni. Sa desetinom bio sam zadužen za nošenje nosila na kojima je bila jedna drugarica, bolesna od tifusa. Prezime joj je bilo kao i moje, Kovačević, ali imena se ne sjećam. Bila je u teškom stanju, ali pri svijesti. Žalila je što je nosimo na svojim ramenima i kroz suze nam se izvinjavala.

Predveče smo stigli u Korićane, dijelom spaljeno selo, okruženo šumom i njivama. Na livadama ispod sela bilo je dosta pojata za sijeno i košara za stoku. Sa istočne i jugoistočne strane šuma je dopirala do blizu kuća, sve sama crnogorica.

Ranjeni i bolesni borci smješteni su u selo, a bataljoni su se razmjestili okolo, najviše prema sjeverozapadu. Naš bataljon razmjestio se kod košara i pojata odmah ispod sela. Te noći bio sam komandir straže i sve vrijeme proveo sam napolju kod vatre. Kada je trebalo da se dignem radi smjene straže, jedva sam se uspravio na noge, jer u koljenima nisam imao snage.

Sjutradan bilo je oblačno i pirkao je slabiji vjetar, ali nije bilo hladno. I toku jutra vjetar je stao. sunce se pokazalo kroz razrijeđene oblake i prilično je otoplilo.

Htio sam da privilegijom pored vatre, a to su mi predložili i moji drugovi, jer su i oni primijetili da mi nije dobro. Stoga sam rekao Dušanu Grbicu da mi donese malo slame iz pojate koja je bila na dvadesetak metara od mjesta gdje smo sjedili pored vatre. U tome trenutku Dušan je stajao ispred vrata pojate. On je odmah zgrabio slame u naramak i ponio, ali na nogama nije mogao da se održi i pao je na onu slamu, na nekoliko koraka od nas. Mislili smo da se spotakao, ali on se nije digao.

- Dušane, Dušane, što se ne dižeš? - povikalo je nekoliko nas u isti mah, Kako on nije ništa odgovorio, niti se pokrenuo, mi smo poskakali prema njemu. Okrenuli smo ga, ali on nije davao znake života. Dotrčao je i četni bolničar, a ubrzo i referent saniteta bataljona. Dok su donesena nosila. Dušan je izdahnuo.

Niko od nas nije do lada vidio da čovjek umre tako reći na nogama. Bilo nam je veoma teško. Dušan je bio najstariji među nama u desetini i jedini oženjen. Kada je bjesnila četvrta neprijateljska ofanziva, ostavio je svoju porodicu u najtežoj situaciji u okolini Petrovca, odakle je rodom. Meni je posebno bilo teško, jer mi se činilo da on možda ne bi ni umro da nije ponio onu slamu.

Oko podne noge su me sasvim izdale i više nisam mogao da stojim. Dušan Medarević, referent saniteta bataljona, koga su pozvali, izmjerio mi je temperaturu i rekao: »Trideset devet sa šest. Uzmite mu oružje i opremu, jer on mora u bolnicu.« Dvojica drugova uzeli su me između sebe i, u pratnji Medarevića, odveli me u bolnicu, u selo.

Kuca u koju sam smješten bila je stara brvnara, slična ostalima u selu, ali u njoj nije niko stanovao. Imala je dva odjeljenja: vatrište sa ognjištem i sobu sa ostacima davno srušene zemljane peći. Na brvnima prema sjevernoj strani dva prozorčića, u stvari dva mala otvora bez stakla. U sobi je bilo nabacano malo sijena po patosu i poredano oko trideset tifusara, koliko ih je moglo slati, gusto pribijenih jedan uz drugog.

Već se bilo smrklo i jedan drugoga nismo vidjeli, jer nije bilo nikakvog svjetla. Toplota od vatre u onoj drugoj prostoriji nije mogla zbog pregrade da dopre do nas i mi smo drhtali od hladnoće. Već s večeri počeo je da duva studen sjeverac, a potoni smo osjetili i jaku mećavu. Cvokotali smo od zime, ne znajući tu sami šta da radimo. Dvojica-trojica ustali su i nekako onim sijenom začepili one prozorčiče i još neke otvore u brvnima, ali to nije mnogo pomoglo, pa su morali da nalože vatru na onoj ruševini gdje je bila zemljana peć. Vatru su ložila dvojica zdravih boraca i brinula su da ne dođe do požara, jer su varnice vrcale svaki čas i mogle su da zapale sijeno na patosu. Bilo nam je toplije, ali je dim počeo da nas guši. Neki su grcali i kašljali. Ja sam stavio kraj šala preko nosa i tako disao. Odjednom, neko je uzviknuo: »Otvarajte te rupe, pogušite nas dim!«

Prozorčiče su otvorili, ali kroz otvore je počela da šiba mećava. Neko je povikao: -Zatvarajte to, jer se smrzavamo!« Ponovo su začepili one otvore u brvnima. Povremeno su otvarali vrata da se ne bismo pogušili u dimu.

Unutra se slabo vidjelo i kada je svanulo. Ko god bi ušao spolja bio je sav bijel od snijega. Svi drugovi iz štaba našeg bataljona krenuli su po kućama u kojima su bili smješteni ranjenici i tilusari, da bi vidjeli kakva je situacija. Ubrzo su došli i u našu kuću Borko Arsenić, komandant bataljona, i Petar Simurdić, zamjenik komesara bataljona, sa četnom bolničarkom koja se zvala Trifunović. Onako u polumraku njih dvojica isli su od jednog do drugog tifusara i svakoga pitali kako se zove i iz koje je jedinice. Bolničarka je tamo kod vatre nešto zapisivala. Trojica se nisu odazvala. Umrli su u toku noći, a mi to nismo znali. Mrtve drugove odmah su odnijeli radi sahrane.

Borko Arsenić nam je rekao da je napadao veliki snijeg, i još pada, a vjetar ga nosi paje vrlo teško krenuti bilo kuda. Mećava je uveliko otežala naše stanje, ali će se učiniti sve što bude moguće da se ono poboljša.

Poslije odlaska drugova iz štaba doneseno je dosta slame i prostrto ispod nas. Pribavljeno je suvih drva, uglavnom čamovih, koja manje dime pri loženju. Pored vatre postavljen je požarni koji je ložio vatru i pazio da ne dođe do požara. Hrane nije bilo i toga dana nismo je dobili. Uveče sam istopio porciju snijega na vatri i toplu vodu popio kao čaj. Dobro mi je došla, jer me malo zagrijala, pa sam tu činio više puta. Snijeg mi je donosio onaj požarni.

Sljedećeg dana dobili smo po parče mesa i tople supe u kojoj je meso kuvano. Bilo ih je koji ni to nisu mogli da pojedu, jer su imali visoku temperaturu i bili su u buni.

Toga daria među nama su nađena dvojica mrtvih. Sta se dešavalo u drugim kućama i koliko ih je tamo umiralo, to mi nismo znali, jer niko od nas nije ni koraknuo dalje od brvnare.

Poslije 4-5 dana drugovi iz štaba bataljona opet su detaljno pregledali bolesnike u našoj sobi. Došao je i brigadni ljekar. Već idućeg dana nekoliko bolesnika, među kojima sam bio i ja, prebačeni su u drugu kuću, u kojoj su uslovi za bolovanje bili mnogo povoljniji. Soba u koju smo dovedeni bila je topla, vidna, sa dva oveća prozora. U sobi se nalazilo desetak težih ranjenika i bolesnika, a ukućani su bili izdvojeni u posebnu prostoriju. Jedna drugarica brinula se i o ranjenicima i bolesnicima u susjednoj kuci. Pomagala joj je i domaćica. Vrijeme se bilo proljepšalo, mećava prestala, razvedrilo se, pa smo kroz prozore vidjeli da grije sunce.

Od svih ranjenih i tifusara u toj sobi najteže je bilo desetaru Simi Vujinoviću, iz naše čete. Bio je ranjen u butinu i imao jake bolove. Znojio se i grizao prste od muke, samo da ne bi jaukao naglas. Mučio se dva-tri dana i umro. Iz te sobe umrla su još dva tifusara koje nisam poznavao.

Pod visokom temperaturom neki tifusari samo su ćutali, kao da stalno spavaju, a neki su buncali, skakali i vikali. Neki su iskakali iz kuće i bježali u noć. Dvojicu su našli mrtve i smrznute na snijegu, a jedan je uhvaćen i doveden natrag. Bio je to Marko Kovrlja iz Prve čete, rodом iz sela Brežićana. (Poginuo 26. marta 1944. godine kod Šarenika u Srbiji kao zamjenik komesara čete). Kad se oporavio od tifusa, pričao mi je o svom »bjekstvu u noć«.

Iz Korićana smo krenuli u selo Vitovlje. Snijeg je bio napadao, ali grijalo je sunce. Kao i obično, najteži ranjenici i bolesnici slavljeni su na nosila, neki na konje, a ostali su išli pješice. Svakome od nas koji smo pješićili dali su štap od čamove daske da se njime podbaćamo. Na većini štapova bile su omče od opute kroz koje smo provlačili ruku da štap ne bi ispadao iz ruke prilikom našeg pada ili posrtaja u dubokom snijegu. S nama koji smo pješićili išli su zdravi drugovi koji su nas pazili, podizali kada padnemo, a neke su po dvojica vodili između sebe. Do mene u koloni išli su tifusari Mirko Kecman i Ranko Srdić, obojica moji drugovi iz Treće čete. Nas trojica pomagali smo se međusobno.

Put od sela Korićana do sela Vitovlja vodi preko rijeke Ugra čije su obale na ovom dijelu toka strme, kamenite i čine duboko usječenu klisuru. Duga kolona sporo se kretala. Spuštanje niz desnu obalu bilo je veoma sporo, a penjanje uz suprotnu stranu ne samo sporo već i krajnje teško. Kolona nije ni bila prešla Ugar, a počela je da pada kiša praćena vjetrom. Bljuzgavica je strahovito otežavala pokret. Nismo znali kome je bilo teže i gore: da li ranjenicima i bolesnicima ili drugovima koji su zdravi, ali opterećeni nosilima, oružjem ili pomaganjem bolesnicima koji pješiće. Svi smo bili mokri do kože.

Kad smo stigli u Vitovlje, a loje bilo oko četiri sata poslije podne, trebalo je da što brže budemo raspoređeni i smješteni po kućama. Najprije su određene kuće u koje su upućeni nepokretni ranjenici i bolesnici. Između nas koji smo pješićili morali su takođe da budu izdvojeni oni koji su u težem stanju, da bi i oni bili smješteni u kuće sa povoljnijim uslovima za ležanje. Težina bolesti određivana je prema temperaturi, a temperatura je ocjenjivana prema boji jezika. Stoga smo svi stali u red i referenti saniteta nailazili su ispred nas. Mi smo im pokazivali jezik i odmah smo izdvajani u grupe.

Dok smo stajali u redu, primakao mi se Ranko Srdić, naslonio se desnom rukom na moje rame i rekao: »Pridrži me, ako možeš. Studen mi je ušla u kosti i noge me više ne drže.« Okrenuo sam se i jednom rukom uhvatio ga za prsa, a drugom za desnu mišicu, ali on se srozao u blato i razdahnuo. Odnosen je na sahranu, a grupa u kojoj smo bili Mirko Kecman i ja određena je za smještaj u kuću sa »crvenim krovom«. Rečeno nam je da požurimo koliko možemo da bismo se što prije smjestili.

Kuća sa »crvenim krovom«, spolja okrećena, bila je udaljena 300-400 metara od mjesta na kome smo raspoređivani. To je bio rnejtfe-muslimanska vjer-

ska škola. Kako jo ko stizao, ulazio je unutra. Jedan tifusar umro je na nekoliko metara ispred vrata.

U mejtefu, u prostranoj sobi koja je služila kao učionica, zatekli smo limenu peć - bubnjaru sa čunkovima. Soba je bila čista, okrećena, sa dva zastakljena prozora, ali veoma hladna. Bolesnici, kako bi koji ušao, padao je po patosu. Mokri, umorni i promrzli, tresli smo se od hladnoće. Svi smo bili gladni, ali o tome niko nije ništa govorio. Najpreče nam je bilo da se /grijemo.

Poslije smrti dvojice drugova, u hladnoj sobi Mirko Kecman i ja odlučismo da pokušamo da naložimo vatru. Upitali smo ko može da nam pomogne i podigla su se dvojica. Jedan od njih bio je iz Trećeg bataljona i, za našu sreću, prilično snažan. Izšli smo napolje i sa ograde odvalili nekoliko proštaca. Kada smo prikupili jedan naramak, unijeli smo ga u sobu. Uz malo muke vatra je brzo planula. Ona pichana peć brzo se zagrijala i toplota se raširila po čitavoj sobi. Svi su živnuti. Mi koji smo lomili proće i bavili se oko loženja vatre i time smo se zagrijavali, pa smo se osjećali bolje od ostalih.

Ubrzo su donijeli jednu drugaricu na nosilima. Vidjeli su da iz naše kuće dimi pa su požurili da je prenesu kod nas. Brzo smo se razmakli i nosila su stavili blizu peći. Na žalost, to nije pomoglo. Ona je bila toliko promrzla na mokrim nosilima da je poslije nekoliko minuta umrla. Iznijeli smo je, onako na nosilima, u predsoblje i sahranili sutradan, kad se razdanilo.

Nešto kasnije došao je kod nas jedan tifusar, omladinac iz susjedne kuće, rodom od Bosanskog Petrovca. Rekao je da mu je tamo bilo jako hladno pa su mu predložili da prede u našu kuću. Vilice su mu se toliko tresle da je jedva otvarao usta. Drhtao je kao prut. Primakao se blizu peći. Dok je pokušavao da proturi noge ispod peći, ponovio je dva-tri puta: »Drugovi, moje noge su led.« Nije uspio ni da se smjesti, klonuo je i umro. Iznijeli smo ga u predsoblje i položili pored nosila.

Za brigu o tifusarima u ovoj kući dodijeljene su drugarice Mika Skorić i Rosa, čijeg se prezimena ne sjećam. One su dovele još nekoliko tifusara, pa je naša soba bila dupke puna, a ostale su kod nas u toku noći i sutradan. Otvarale su povremeno prozore, ložile vatru, dudavale vodu, ali u čašicama od rakije, jer je, govorile su, doktor lako naredio. Neki tifusari su se ljutili, vikali na njih, pa čak im iz ruku i otimali porcije s vodom i ispijali do posljednje kapi.

Idućeg dana, predveče, raselili su nas iz zgrade mejtefa. Polovinu naše grupe odveli su u donji kraj sela, bliže Ugru, u lijepu, veću kuću. Tamo je već bio pripremljen smještaj za nas. U sobi prostrta slama, gorelo je svjetlo, a u zemljanoj peći naložena vatra. Sve tako lijepo i dobro da je to bilo piavo iznenađenje. Porodica je iseljena u susjednu kucu, a nas je pred vratima dočekao domaćin koji se, ako sam dobro zapamtio, zvao Damjan Markovic. On nas je uvodio u sobu. Da ne bi smo unosili blato na obuci, jer se od naglog topljenja snijega i ono uveliko stvorilo ispred praga, Damjan je slaviu nekoliko četinarskih grana, pa smo o njih brisali noge. Vidio sam da je pripremio dosta drva, a svi sudovi bili su puni vode. Čitavu noć nije spavao. Pomagao je drugarici koja se starala o nama, i kuvarima, jer je i kuhinja bila na nekoliko metara ispred njegovih vrata.

I te noći iz naše grupe umro je jedan omladinac, tifusar, čije je prezime bilo Knežević.

Odmah po dolasku u tu kucu saznao sam da će sutradan odavde iz Vitovlie krenuti naš Četvrti bataljon s jednim brojem ranjenika i tifusara koje treba da odvede na teritoriju Glamoča. Postoje to moj rodni kraj, poželio sam da i mene tamo pošalju, a mislio sam da su lamo i bolji uslovi za smještaj bolesnika i ranjenika. Čim je svanulo, drugovi iz bataljona došli su kod nas i zamjenik komandanta brigade Stevo Rauš rekao nam je da se odmah sprema oni koji budu prozvani i da iziđu da prime hranu. Desetak su ih prozvali i oni su izišli. Mene nisu

Poslije odlaska Četvrtog bataljona prema Vrbasu, nešto kasnije, ali istog dana, uslijedio je i naš pokret, u stvari povratak u Korićane. Sada je kolona bila kraća. Snijeg se uveliko topio. Zbog raskvašenog zemljišta spuštanje niz klisuru rijeke Ugar i penjanje uz suprotnu siranu odmicalo je veoma sporo i često smo zastajkiivali, ali je sve bilo mnogo lakše nego nekoliko dana ranije.

Penjući se uz suprotnu stranu, sve više sam gubio snagu, zaostajao i najzad se našao na začelju kolone. Nekako sam ipak uspio da se izvučem na ravan iznad klisure i krenem putem kojije prolazio kroz šumu. Znao sam da selo nije daleko, možda dva-tri kilometara. Zastanem kod jedne klade, odmah pored puta, da se malo odmorim, vjerujući da ću potom moći lakše produžiti. Pridruži mi se Petra Maleš iz Trećeg bataljona koja je takode bila na izmaku snage. Bili smo žedni i jeli smo snijeg. Ništa nismo govorili, niti smo se udaljavali od one klade.

Činilo mi se da sam počeo da se gubim, ali sam ipak čuo konjski topot i ubrzo, na putu kojim je kolona bila otišla, vidio sam Petra Simurdiea. na konju. Čuo sam kada je rekao: »Pa vas je dvoje«, a zatim se ponovo udaljio putem za kolonom. Sta se dalje dešavalo, ne znam, jer sam se potpuno izgubio.

Kad sam došao sebi, bio je dan i vidio sam da se nalazim u kući punoj tifusara. To je opet bilo u Korićanima. Osjećao sam se mnogo gore nego prethodnih dana. Nisam imao snage ni da se maknem. Iako gladan, usta nisam mogao da otvorim na ono malo mesa i supe što smo dobijali. Miris svakog jela bio mi je odvratn. Bilo mi je sasvim svejedno kad sam čuo kako za mene reče neko od drugova: »I ovaj će brzo skončati, jer već dva-tri dana ništa ne jede.« Ni toga dana nisam pojeo ono meso i čorbicu.

Jednog dana neki tifusari došli su spolja i donijeli nešto malo sitnih krompirića. Stavili su ih u žeravicu i kad su se ispekli, to je raspodijeljeno na nas nekoliko tifusara koji nismo mogli da jedemo meso. Ja sam pojeo sve što su mi dali. Te krompiriće stavljali su mi u usta Dušan Piljić i borac Šovilj, čijeg se imena ne sjećam. Oni su svakog dana, na nekom krompirištu, ispod snijega vadili krompiriće proštacem i meni davali. Nije im bilo lako da razgrću snijeg i zemlju da bi pronašli koji krompirić, ali bili su uporni, iako i sami veoma slabi i iscrpljeni bolešću. Radovali su se kada bi vidjeli kako se ja otimam od tifusa. Zahvaljujući njima, i ja sam prebrodio onu tešku krizu koja je trajala nekoliko dana. Počeo sam da jedem i ono hrane što smo dobijali i već sam se pridizao.

Opet je bilo neko razmještanje i ponovo se nadoh zajedno sa Mirkom Kecmanom. On se takode bio prilično oporavio, bolje od mene. Kod nas smjestiše i nekoliko novih tifusara. Tu su bili, iz naše čete, Milan Dakić i Miloš Vuković, zatim Mile i Lazo Rodić. Lazo je bio u Prvom krajiškom proleterskom bataljonu i pao je četnicima u ruke sa doktorom Mladenom Stojanovićem. Uspio je da pobjegne sa strijeljanja.

Mile Rodić je bio pri sv ijesti, ali smo ga morali hraniti nekoliko dana, kao što smo hranili i Dorda Vulica Lala i Milana Dakića. (Prilikom napada na četnike u selu Borikama, rano izjutra, prije ičijeg pucnja sa naše strane, prvo se oglasila Lalina harmonika u streljačkom stroju kroz šumu i to je četnike najviše iznenadilo i uplašilo. O ovome smo mnogo puta kasnije pričali). Dok smo davali hranu Lali i Dakiću, Mirko im je na silu otvarao usta, aja sam sipao pomalo one čorvice dok i oni nisu prošli ono najgore.

Jednog dana donijeli su kod nas ekonomu Druge čete, Mitra Medarevića. S njim je bilo najteže. Oči nije otvarao, a usta su mu bila kao zakovana. Stavljali smo mu između vilica čamovu daščicu i ja sam pored nje sipao pomalo čorvice u usta. Da se ne bi zagušio, podizali smo mu glavu naviše i tako je mogao da guta.

Dok sino mi ovako ratovali protiv tilusa, naši zdravi drugovi vodili su svakodnevno borbe protiv četnika. Oni su nas uporno napadali, a cilj im je bio da dopru do naše bolnice i pobiju naše ranjenike i bolesnike. U tim borbama bilo je gubitaka i na našoj strani. Čini mi seda nas je najteže pogodila pogibija Dušana

Bijeljca, zamjenika političkog komesara Prve čete Prvog bataljona. On je bio poznat u čitavoj brigadi po svojoj hrabrosti, a posebno se pokazivao u borbama kao bombaš.

Od tifusa su bili oboljeli i naši rukovodioci, od komandira četa do štaba brigade. Bolest nije mimoišla ni komandanta, ni političkog komesara brigade.

Imali smo vraziji apetit, ali hrane nije bilo ni toliko da nam omogući brži oporavak. Tih dana kod nas je došao u posjetu Dušan Kmeta, delegat Drugog voda naše Treće čete. Pričao nam je kako je sa svojim vodom išao kao obezbjeđenje uz intendante koji su u selu Meljini nabavljali hranu.

Lijepo i toplo vrijeme mamilo nas je napolje. Želja mi je bila da pođem do izvora da se malo bolje umijem i properem svoje rezervno rublje koje mi se nalazilo u rancu, neoprano ko zna od kada. Saopštio sam to drugovima i oni su mi rekli da sam još slab, a izvori je dosta daleko i ide se nizbrdo, a otuda će biti velika uzbrdica. Nisam ih poslušao: uzeo sam štap i krenuo puteljkom prema izvoru.

Lijevo od staze, na livadi, pasli su konji, mislim da su pripadali topovskom vodu naše brigade. Pri kraju zaravni staza je prolazila kroz šumarak smrčika. Bio sam nesiguran u hod, krivudao sam desno-lijevo kao pijan, a na ulasku u onaj šumarak zanio sam se ud nesvjestice i pao na mjestu gdje staza prolazi između dvije smrčike. Ne znam koliko sam tako ležao i koliko bih još ostao ila ležim da nisam osjetio nečiji dah na svom licu. Od toga sam se trgnuo, progledao i vidio iznad sebe konjsku glavu. Konj je očigledno, litio da me preskoči, a kad je osjetio da sam živ, podigao je glavu i skrenuo sa staze koja je vodila između smrčika. Nije to u ratu bilo prvi put da vidim kako konj čuva moj život.

Pošlo me je prošla nesvjestica, podigao sam se i lagano, uz pomoć štapa, spustio se do izvora. I amo sam zatekao Marka Trampšljanina i Filipa Cavlovića, kuvare iz naše čete. Bilo im je drago što sam progurao ono najteže. Dobro sam se umio, a rublje malo proprao na potoku i, kada se prosušilo, stavio ga u ranac i krenuo natrag. Na onoj uzbrdici bilo mi je veoma teško i često sam zastajkivao, ali nisam osjećao nesvjesticu.

Ova šetnja me ohrabrila, pa sam od lada svakog dana izlazio i hodao oko kuće. Tako su činili i ostali tifusari koji su se počeli oporavljati. Slabo smo čuli i u razgovoru morali smo da vičemo, a naročito je bilo važno da čujemo uzvik kuvara Relje Kneževića: »Ručak gotov! U stroj!« Kad bismo se prikupili, i sami smo sebi jadno izgledali. Oslabili zbog bolesti i slabe ishrane, ošišani do glave, bez oružja i opreme. Odjeća je visila na nama.

Uoči Prvog maja posjetili su nas drugovi iz Treće čete, Dušan Boka, zamjenik političkog komesara Treće čete i sekretar partijske ćelije, i još dva druga. Da ne bi došli praznih ruku kod bolesnika, donijeli su nam nekoliko čuturica mlijeka i po dva komada jaja koja su kao dobrovoljni prilog prikupili u susjednom selu. Njihova posjeta veoma nas je obradovala.

Kad sam pokušao da u porciju mlijeka stavim na žar da se skuva, porcija mi je ispala iz ruku i sve se prosulo. Kako sam se zbog toga osjećao, to mogu da shvate samo tifusari.

Sutradan, Prvog maja, održana je proslava na livadama ispod sela. Mi, preboljeli tifusari, koji smo mogli da se krećemo, otišli smo tamu i prisustvovali proslavi. Pored raznih recitacija i takmičenja u trčanju, skakanju i bacanju kamena s ramena izveden je i skeč »Tri gluvonje«. Trojica drugova dobro su se pripremili i obezbjedili odgovarajuću garderobu - seosku odjeću starih ljudi iz ovog kraja i skeč je sasvim uspio. Prepoznao sam samojednog od one trojice koji su glumili, i to po glasu. Bio je to Živko Dojčinović.

Po završetku programa našao sam se sa Dmitrom Piljkom koji je moj kornišija, a inače je bio u Drugoj četi. Bilo mu je drago što sam preživio til'us. Dao sam mu par novih vunjenih čarapa koje sam imao kao rezervne u rancu, jer sam vidio

da su se njegove čarape na nogama bile gotovo raspale. Da bi mi se na neki način revanširao, toga istog dana donio mi je komadić ovsenog hljeba.

Dva ili tri dana poslije Prvog maja. grupa od 60-70 preboljelih tifusara, u pratnji jednog voda, krenula je iz Koričana za jedinice. U selu Klupama, gdje nam je intendant Četvrtog bataljona pripremio nešto hrane, jedan naš drug. koji se zvao Oklobdžija, umalo se nije udavio. Nije mogao da odoli gladi pa je dograbio pregršt ovsu i napunio usta, a zatim se zagrcnuo i počeo da koluta očima. Jedva smo ga spasili stežući ga rukama oko vrata i silom mu otvarajući usta.

Osmog maja došli smo u bataljone koji su bili prikupljeni ispod sela Maslovara. Tamo je bila pristigla još jedna grupa preboljelih tifusara. Kad smo stali u stroj, saopšteno nam je da će naša brigada odmah krenuti na zadatak zbog koga slijedi dug i naporan marš. Oni koji još nisu bili sposobni za takve napore ostaće tu pri Dvanaestoj brigadi. Stigla je i naša Četvrta krajiška brigada i štab Pete divizije pa smo mi bili u ofanzivi na toj teritoriji.

Drugovi iz štaba našeg bataljona izvršili su smotru i odmah izdvojili one za koje su smatrali da su još slabi, a među takvima bio sam i ja. Bilo mi je žao da se odvojim od mojih drugova i od brigade. Pitao sam se šta da radim,

Pošto je održao kratak uovor, komandant bataljona Stevo Rauš izdao je naređenje za pokret. Ja sam iskoristio taj momenat i prebacio se u kolonu Treće čete koja je već bila u pokretu. To je opazio komandir čete, Božo Mutić. Malo se namrštio, opsovao mi sveca, a onda se nasmijao:

- Dobro, Košta, da prećutim to tvoje švercovanje, ali gledaj ko će te danas nositi ako ne budeš mogao pješačiti.

- Druže komandire - odgovorio sam Mutiću - ja ne mogu da se rastanem od naše čete i od drugova u njoj. Mislim da ću danas izdržati, a dalje će biti lakše.

Ponovnim osmjehom i klimanjem glavom Mutić mi je dao znak da se slaže sa mnom.

Marš je bio zaista naporan. Išli smo prema Skender-Vakufu. Ubrzo smo se, kroz majsko zelenilo, počeli penjati kamenitom stazom uzjedan potok. Na mnogim mjestima, gdje je prolaz bio težak, hvatao sam se rukama za stijene i grane. Ne samo da me oblivao znoj već su mi i suze išle od muke. ali sam lo krio. Riješio sam da izdržim pošto-pošto. Da bi mi pomogli, moji drugovi nosili su moje oružje i opremu.

Uz put, počeo sam da osjećam kako postepeno dobijam snagu u nogama i kretanje mi nije više pričinjavalo nikakvu teškoću. Kad sam od drugova uzeo svoje oružje i opremu, učinilo mi se da sam kao i oni zdrav i sposoban za dalje ratovanje. To je bila moja najveća radost. Znao sam da je taj dan prvi dan moje dvadeset druge godine, ali ko je tada pominjao i proslavljao rođendane? Mislio sam toliko na taj dan sto sam ga osjećao kao svoje drugo rođenje.

Prostor na koji smo izašli bila je /aravan sjeverno od Skender-Vakufa. Četnici su nas dočekali pucnjavom sa obližnjih brežuljaka, ali mi smo ih brzo razjurali i oni su pobjegli prema planini Cementici.

Tri mjeseca ranije mi smo bili baš na ovom prostoru. Tu je poginuo od četničkog metka iz zasjede moj desetar i jedan od najboljih puškomitraljezaca u četi, Mile Milošević sa Kozare. Znao sam za njegov grob, ali nisam imao mogućnosti da ga posjetim.

Sljedećeg dana, u rano kišno jutro, krenuli smo prema selu Javoranima, gdje se nalazila veća grupacija četnika.

POMOGLE SU NAM ZVIJEZDE

Bio je lijep, sunčan dan početkom aprila 1943. godine.

Drugi bataljon se nalazio na lijevoj obali Ugra, u selu Orašeu, kod Travnika. Imao je Druga četa bila izdvojena, na položajima koje je zauzela po stijenama koje su se protezale iznad sela. Iznenada, oko podne na tim položajima započe žestoka borba. U to se kraj nas nade komandant bataljona, Cvijo Mazalica i u trku iaredi:

- Prva četa, za mnom!

Krenusmo trkom za njim. u koloni po jedan. Tada sam bio puškomitraljezac 1. Prvoj desetini Prvog voda, kojim je komandovao Brane Banović. Komandir čete je bio Vlado Dobrovodski, a politički komesar Joco Stefanović. Razvuče se u kolonu, jer je Cviju teško bilo u stopu pratiti. Istrčismo nadesno krilo neprijateljskog poretka, do kolibe i tora za stoku, zavučeni u obližnju šumu. Ivicu šume i livade razdvajala je ograda od žioka. Cvijo zastade kraj te ograde da bi svakog borca upozorio da ne otvara vatru dok ne čuje pucanj iz njegovog automata. Ja i moj pomoćnik Gojko Adamović produžismo i nadosmo se na lijevom krilu, na samoj ivici šume. Ispred nas je bila livada puna Nijemaca i ustaša. Neki su već bili plegli iza gomilica kamenja, a neki su se još kretali tražeći pogodan zaklon. Kraj nas se brzo nade i Sreto Grbić, iz sela Rašinovca.

U očekivanju ugovorenog znaka za otvaranje vatre, puškomitraljezac Druge desetine (imena mu se ne sjećam, a znam da je bio rodom iz Potkalinja) i njegov pomoćnik Živko Surla, iz sela Vranovine kod Bosanskog Petrovca, počеше da nas znakovima upozoravaju da se odstupa. To me začudi, ali vidim - oni počеше da odstupaju. Bacili pogled dalje udesno i vidim da i naš vodni delegat, Boško Krupnjanin, takođe rukom daje znak da se što brže povlačimo. Krenusmo i ja i Gojko, ali u tom trenutku na desnom krilu čete. prilično udaljenom, nasta pucnjava i začuše se uzvici:

- Juriš!
- Drži ga!
- Udri ga!

Povlačili smo se, prateći u stopu Krupnjanina, ispred kojeg su išli Živko Surla i njegov puškomitraljezac. Na polgloj sasušenoj travi, koja je u toku žitne bila pod debelim snijegom. Živko je u svojim opućima svaki čas posrtao. Ali, ubrzo smo ih izgubili iz vida - zašli su u gusto šipražje. Paljba na desnom krilu je jenjavala i čuo se samo pokoji pucanj, žadosmo i mi u šipražje: prvo ja, u neposrednoj blizini, s lijeva, Sreto Grbić, a na desetak koraka iza mene moj pomoćnik Gojko. Odjednom shvatih da sam se našao na samoj ivici šipražja. Zastadoh i istog trena pogled mi obuhvati omanji proplanak, a na njemu - ustaše. Najbliži od njih nas prvi spazi i dreknu:

- Predajte se!

Začuh pucanj, a zatim Sretin jauk. Zaštekta mitraljez i zasuš me grančice sasječene rafalom. Gojko i ja u istom trenu, kao po dogovoru, krenusmo udesno i domogosmo se jarka koji se protezao šipražjem. Pucnjava prestade, ali narn je bilo jasno - izgubili smo vezu s našom jedinicom. »Zar da tako brzo završim u borbi s neprijateljem?« - pomislih, ali odmah dobih snagu i volju da se izborim za život. Bacam s leđa ranac da bih se rasteretio. Hvatam »brno« za ručku, okrećem kundak naprijed, jer su nožice zapinjale za gusto šipražje i krećemo uzbrdo. Gojko me prati zdesna, na izvjesnom odstojanju. Izlazimo na livadu porijedenu borovima, a u njenom dnu ugledasmo gomilu neprijateljskih vojnika. Ugledaše i oni nas i počеше da viču:

- Eno ga sa zbrojovkom, majku mu njegovu!
- Držite ga živog!

- Pazi, eno još jednog!
- Hvatajte ih, majku im banditsku!

Na našli sreću, uspon smo brzo savladali. Oni nisu otvarali vatru na nas računajući, valjda, da će nas uhvatiti žive. Mi nastavismo trkom nizbrdo, livadom punom ovaca i goveda i skrenusmo ulijevo, prema najbližoj šumi. Kad u nju dublje zadosmo, odahnuismo i odlučismo da se popnemo u vrh šume. u kamenjar, kako bismo odatle procijenili situaciju. Tu smo ostali do predveče. Nismo za to vrijeme čuli ni jedan jedini pucanj. Gojko predloži da krenemo za Krajinu, ali ja io odmah odbacili. Ispred nas su Vrbas i mnoge druge prepreke, a put dug. Gojko se složi, ali postavi pitanje: kako se izvuci? Moramo se oprezno vratili otkud smo i došli, rekoh: treba preći Ugar i nastaviti put za selo Korićane. Gojko se složi.

Krenuli smo kad se smračilo, po mjesecini koja nam je pomagala da dobro osmotrimo kuda idemo. Opresno smo se držali šume, desno od položaja na kome su nas odsjekli. Pored municije za puškomitraljez, Gojko je nosio i pušku »manliherku«. Prodosmo kroz Orašac i stigismo do mosta za pješake na Ugru. Za svaki slučaj ja ispred mosta ostajem u zasjedi, a Gojko ide da izvidi sa druge strane. Dugo to potraja, ali smo bar bili sigurni da oko rijeke nema zasjeda, pa nastavismo uzbrdo, v ijugavom stazom. Ona nas dovede do usamljene kuće, u kojoj zatekosmo na prelu grupu starijih ljudi i žena i nekoliko djevojaka i dječaka. Domaćin nije krio iznenađenje:

- Otkuda vi sada? Danas su vaši vojnici i komora ovuda prolazili gotovo cijelo poslije podne. .. Ai borba je, bogme, bila žestoka iznad Orašca.
- U patroli smo - odvrtili. - Naši će brzo naići.
- Jeste li gladni? - opet će domaćin.
- Bogme jesmo! - prihvati Gojko.

Ubrzo se ispred nas nade velika zdjela pure prelivene mašću. Dobro se okrijepismo i više nam nije bilo do gubljenja vremena. Izadosmo pred kuću s domaćinom i u povjerenju mu rekoh da smo nas dvojica sami i da naši neće naići, jer ih nema u Orašcu. Čovjek se uznemiri i stade moliti da ispalimo dva-tri metka preko Ugra kako bi mirno prespavao noć. Neprijatelj će pomisliti da je ovdje partizanski položaj i neće se usuditi ni da priv il i. Obećah daću mu ispuniti želju i iz mog »brna« ispalili kraći rafal. Pričinili mu veliko zadovoljstvo. Pokaza nam put za Korićane, ali upozori da budemo pažljivi kroz sumu. jer možemo izgubiti trag u opalom suvoni lišću. To nam se i dogodilo. Zalutismo u šumi i morali smo se orijentisati prema zvijezdama. Od oca sam dosta čuo o zvijezd i Sjevernjaci, Malim i Velikim kolima. Uzeli smo pravac prema tim zvijezdama i prema sjeveru. Jedva smo se iskobeljali l/ šume i u poponoćnim satima obreli se na Petrovom polju. Ivicom šume i polja bile su poredane kolibe i torovi za stoku. Prva kraj koje naidosmo bila je prazna, bez stoke u toru. I druga, takode. i treća, i još nekoliko njih. Najzad ugledasmo tor sa stokom. Zakucasmo na vrata kolibe. Odazva se ženski glas:

- Noću nikome ne otvaram!

Rekosmo joj da smo partizani, da nema čega da se plaši, ali ni tu ne pomože. Povišenim glasom dov iknuh da ćemo silom provalili vrata i ona ih otvori. Ugledasmo mladu djevojku premrlu od straha, ali je brzo umirismo. Rekosmo joj da se mi borimo za dobro naroda, da svi znaju kako nikome nismo zla učinili, pa nećemo ni njoj. Pribra se i poč e razgovjetno da odgovara lla naša pitanja.

Na osnovu njenih odgovora procijenismo O da možemo u kolibi mirno prespavati ostatak noći. Legosmo obojica na široku sećiju prekrivenu ovčijim kožama i vrećama i zaspasmo čim se pružismo.

Sunce je bilo prilično odskočilo kada se probudili. Cimnuli Gojka i Oll skoči na noge. Djevojka je upravo bila pomuzla ovce i krave, pa nam donese vode tla se umijemo. Pripremi nam obilat doručak. Uz zobeni hljeb bilo je sira, kajmaka

mlijeka. Djevojka nam pokaza put za Končane i mi ubrzo predosmo rječicu iz-
ad čije je suprotne, lijeve obale, bilo uzvišenje. Taman se nadosmo u podnožju,
ada neko odozgo povika:

- Ko je dolje?

Prva četa! - odvratismo uglas je i Gojko.

- Otkud tu Prva četa?

- Juče smo odsječeni u borbi, pa se vraćamo...

Uto se ukaza nekoliko boraca Treće čete. Prepoznasmo i mi njih i oni nas.
Jbavijestije nas da se naia četa nalazi u kućama u kojima je i ranije boravila.

Sada nam je bilo lako. Krenusmo našoj četi, koja je bila vrlo blizu. Prvo ug-
adasmoo našeg vodnika Branu Banovića kako ispred kuće sjedi na tronošću i iz
ošulje trijebi vaške. Nakašljah se i oglasili. Brana se trže, namah skoći i povika
r. svega glasa:

- Vlado! O, Vlado...

- Sta je - začu se iz kuće glas komandira naše čete, Vlade Dobrovodskog.

- Evo nam Jove i Gojka!

- Nose li puškomitraljez? - odvali komandir i uto se nade na vratima.

- Nose. nego šta!

Pritrča nam prvo komandir Vlado i počeo da nas ljubi i da nam čestita. Oku-
siše se i borci, obradovani našim dolaskom. Ispričaše nam da su juče imali težak
Jan. Ceta je bila upala u klopku i našla se u unakrsnoj vatri. Prvi vod je imao
dvanaest šio poginulih, što ranjenih i nestalih boraca. Da nije bilo snalažljivosti,
jubici bi bili i veći. Mićo Bradarić je, na primjer, taman htio da pređe onu nes-
rećnu ogradu, a odnekud iskoči ustaša i uhvati ga za šinjel. Na sreću, šinjel je bio
raskopčan, pa Mićo zabaci ruke unazad i izvuče ih iz rukava. Šinjel je ostao u
rukama ustaše, a Mico zamakao u šumu.

Slab bataljona nas je pohvalio za snalažljivost u ovoj borbi.

Jovo t). Novaković

VELIKO SRCE MALOG ĐUĐE

Vraćajući se u mislima na velike dane naše oslobodilačke borbe, kroz moja
sjećanja defiluju mnogobrojni likovi drugova i saboraca kojih odavno nema
među živima. Čudno je to kako su ti likovi i danas svjež i urezani u svijest. Is-
krsavaju u mislima sa svim svojim osobinama i što god vrijeme dalje odmiče,
čini se da su potpuniji i jasniji. Valjda stoga što je ta borba bila velika i po svojim
htijenjima, i po naporima, i po ljudima koji su je vodili.

Đurađ Srdić Dudo jedan je od mnogo njih, duboko urezanih u moju svijest.
Mladić plave kose, vodni delegat, rodom iz sela Bravskog Vaganca, kod Bosan-
skog Petrovca.

Oslao je kišne, tamne i hladne noći između 29. i 30. marta 1943. godine na
zičanim preprekama neprijateljskog bunkera ispred Kotor-Varoši.

I sada su mi u sjećanju svježiji detalji iz te akcije. Kao da i sada gacam niz blat-
njave i klizave padine i jaruge kotorvaroškog brda, kojima su se kolone Prve kra-
jiške privlačile neprijateljskim linijama. Cesto su kidane veze. borci su se klizali
i survavali, teško i sporo primicali polaznim položajima za napail. Prešli smo i
mutnu i duboku Vrbanju. Gazeći je i povijajući se u lancu boraca, koji su se t u-

kama držali jedan za drugog. Dudo je veselo dobacivao kako je to dobro kupanje poslije klizanja niz blatnjave strmine.

- A sutra će sinuti sunce i ogrijali naša ozebla tijela! dodavao je. ne misleći ni tada hoće li i on dočekati te tople zrake.

Nije ih dočekao, kao ni mnogi drugi prije, i poslije njega.

Dudo je ostao na žičanim preprekama, štiteći odstupnicu četi. Nikoga u četi nismo tako prisno voljeli kao log bucmastog momka, vedra i nasmijana lica, vada spremnog na šalu. Od svog »šarca« se nikada nije razdvajao, pa ni onda kada je postavljen za političkog delegata voda. To je ovako objasnio:

- Nisam ja, drugovi, stasao za rukovodioca. Ima i boljih od mene. Meni ostavite »šarca«, sa njime cu biti najkorisniji...

Bio je strastven pušač, ali mu nikada nije trebalo reći »bzcac On je i bez toga svaki duvanski dim dijelio sa drugovima. Cesto je znao i svoje obroke da podijeli sa drugim, iznemoglijim, govoreći kako nije pri najboljem apetitu. A u toku borbe, u kojoj je dejstvovao svojim »šarcem«, nije trebalo mnogo brinuti: Dudo nije bio samo hrabar, nego i veoma umješan u rukovanju oružjem.

Takav je bio taj maleni Dudo čovjek velikog srca.

Nikola Bulajic

NEPRIJATELJSKA ZASJEDA

Bio je pri kraju kontranapad, kojim smo snažno potisli četnike sa linije sela Maslovare-Grabovica, kada stiže naredba da naš. Treći bataljon smjesta kreće na novi zadatak. Bilo je to 29. marta 1943. godine. Naredenje je glasilo da uveče, sa još dva bataljona naše brigade, napadnemo neprijateljski garnizon u Kotor-Varoši. Taj teren nismo poznavali, pa nam je određen vodič, a uz. to i tačno naznačen pravac kretanja. Trebalo je da u selu Zabrdi predemo mostom preko rijeke Vrbanje i napadnemo Kotor-Varoš sa sjeverne strane. Čete su dobile konkretne zadatke.

Krenuli smo u sumrak naznačenim pravcem i brzo stigli do Vrbanje. Ali, tu smo stali. Došli smo gdje nije bilo mosta. Je li 011 bio srušen, ili nas je vodič zaveo, nikada nisam saznao. Međutim, ubrzo nam je postalo jasno da su Prvi i Drugi bataljon otpočeli napad u zakazano vrijeme (23 časa), a štab našeg bataljona je tek tada uspio da pronade gaz. Niko nije ni stigao da se raspremi, pa smo u ledenu rijeku ušli obučeni i obučeni Prvi su, na konjima, prešli Mirko Zec. komandant, i Drago Dukić, politički komesar bataljona. Mi smo krenuli u koloni, jedan za drugim. Menije voda bila do grudi, a omanjima i preko glave. Dragu Kurbaliju nasred rijeke uhvati grč. te ga izniješe ukočenog i natovariše na konja komandanta bataljona. Noć bijaše hladna, martovska. Po brdima još imadaše snijega, a mi gotovo trćecim korakom izlazimo na drugu stranu rijeke i nastavljamo ka Kotor-Varoši, dok se sa nas cijedi voda.

Ali, jedna nevolja ne ide sama. Kroz sela Zabrdi, Baščinu i Varoš pratio nas je lavež pasa i po njemu se precizno mogao izdaleka pratiti naš pokret. Uz to, u selu Varoši gotovo sve živo je bilo izvan svojih kuća, jer su naša dva bataljona na drugim stranama već dugo vodila bitku, pa se činilo da ona i jenjava. Kada nas spaziše. seljani se dadoše u bijeg i to posve otkri naše prisustvo. Nismo se još bili ni rasporedili za napad, a neprijatelj sa svih strana otvori vatru po nama. Uspjesmo nekako da se razvijemo u strijelce i krenemo ka obližnjem brdu. ali

ito poče da sviće. Neprijateljska vatra se pojača i više nismo mogli diti glavu, stab bataljona naredi povlačenje. Krenuli smo sjevernije od Kotoi-Varoša, preko sela Vrbanjaca, prešli na lijevu obalu Vrbanje i u selu Subarama po kućama, iz vatru, osušili mokru odjeću i obuću. Mještani su nas lijepo primili i ugostili. Tu smo i prenoćili i tek sutradan krenuli ka brigadi, preko sela Sokoline, Vtarijevića i Jakotine za Hadrovce.

Nevolje su nas i dalje pratile. Kad stigismo kod crkve u selu Matijevićima, neka žena poče da cima crkvenim zvonom. Upitismo je što to čini baš kada mi laidosmo, a ona odvrati: »Pitajte svetu Mariju!« Poslije pola sata sve nam bi jasno: počeše da nas nadlijeću dva aviona. Vjerovatno su uzletjeli sa banjalučkog aerodroma. Neko od onih boraca, za koje smo govorili da su »na svoju ruku«, poče pucati na avione. Uprkos komandi da se obustavi pucnjava, gotovo cio bataljon osu vatru po avionu koji je letio niže i mitraljirao nas. Avion se brzo upalio i izgubio u pravcu Banje Luke.

Lagano smo, na priličnom rastojanju između četa i vodova, nastavili kroz selo Jakotinu ka visu Badnjevi. Kolona se izdužila, pa je Prva četa, na njenom čelu, već bila ispod samog vrha, a začelje Druge čete još u potoku Jakotini. U tom trenutku cijelu našu kolonu zasuo žestoka vatra. Neprijatelj je bio zaposjeo kosu i čekao nas na domet ručnih bombi, a mi smo prilazili ništa ne sluteći. Iznenadio nas je, ali nije i zbunio. Iz naše kolone se začuše povici:

- Ura!

Razbrucaj, Mileva!

Hvatajte žive!

Ko je prvi uskliknuo niko neće nikada saznati, ali je pokliče prihvatio i nastavio cio bataljon. U tren oka je situacija preokrenuta. Kao da smo mi njih, a ne oni nas sačekali u zasjedi. Počeo je naš juriš. Zbunjen našim postupkom, ušariceni neprijatelj se uspaničio i neki su počeli da bježe položaja. Mi smo to iskoristili, iako je bilo ostalo dosta onih koji su nastavili da nas obasipaju žestokom vatrom, pa smo njihov borbeni poredak presjekli na dva dijela. Jedne opkolismo, a druge nastavismo da gonimo ka Kotor-Varošu. Brzo smo se obračunali sa onima što su bježali, pa pojačismo i počismo da stežemo obruč oko opkoljenih. Domobranci su se predali, a Nijemci i ustaše pokušale proboj ka Kotor-Varošu. Nijedan od opkoljenih, međutim, nije uspio da uzmakne. Većina je poginula. Dok smo likvidirali opkoljeno uporište, počeše da nas nadleću i tuku neprijateljski avioni. Nailazili su u talasima, po osam aviona odjednom,

U ovoj borbi sačekalo nas je 120 neprijateljskih vojnika, bombardovalo nas 16 aviona i tukla artiljerija i/ Kotor-Varoša. Nas je bilo oko 180, ali bez ikakve druge podrške. Izbrojali smo 30 mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika, a 18 smo zarobili. Mi smo imali tri poginula (dvojicu iz Prve i jednog iz Druge čete) i jednog ranjenog (Druge četa).

Pri pokušaju da se probije iz obruča, rani me jedan Nijemac. Pogodi me u red grudi. Politički komesar čete Velimir Kukolj, rodom i/ Drvara, koji je bio korak-dva od mene, odmah mi priskoči,

- Jesi li živ? Što ga ne pusti, mi bismo ga brže smakli! - povika.

- Živ sam još - odvratili i padoh ničice, što od izjiva krvi, što od straha.

Priskoči još nekoliko boraca i pomogaoše političkom komesaru da mi skine odjeću. Obradovaše se, zajedno sa mnom: kuršum je otišao ka i amenu, a ne kroz pluća, čega smo se svi pobojali. Kukolj zadovoljno promumla:

- Neće mu ništa biti!

Narediše zarobljenim domobranima da me nose. Ali, kad počeše da nadlijeću avioni oni me ostaviše i pobjegoše u šumu. Kraj mene ostade samo naša bol-

ničarka. Dok borci sakupljahu odbjegle domobrane, a, pri tom. nadoše i još nekoliko prikrivenih, koji se ranije nisu predali, mene kuriri na(ovariše na konja i povedoše na mjesto gdje se bataljon već postrojavao. Tu se zadesi i komandant naše brigade, Vojo Todorović. Komandant i politički komesar bataljona mu saopštiše da mi je to treće ranjavanje otkako sam u sastavu Druge čete Trećeg bataljona.

Komandant brigade mi pride, poljubi me i poželje brzo ozdravljenje.

Duro Knežević

NESUĐENO ČETNIČKO SLAVLJE

Napuštamo Krajinu. 1/ Crkvenog, gdje smo se pet dana odmarali i popunili, 15. februara 1942. godine poče se razvijati vijugav a kolona brigade, svrstane po bataljonima i četama. Prati nas gust i mokar snijeg. Sa nama je i pisac Branko Copić, novinar naše Pete divizije, kako smo ga tada zvali. Anketira borce: ime i prezime, iz kog si sreza, jesi li član SKOJ-a. Partije, ili kandidat?

Spuštamo se ribničkoj dolini. Kroz gusti sniježni oblak nadlijeću nas u niskom letu neprijateljski avioni. Čudili srno se kako ne udare u brdo Siše. ili u vrhove stogodišnjih smrća. Petrovčane to podsjeti na bombardovanje prije nepunu godinu dana. Dok su se kretali kao Protivčetnički udarni bataljon, izdajnička ruka navelaje na njih neprijateljsku avijaciju u momentu kada su prelazili rijeke Ribnik i Sanu. Tom prilikom su i bataljon i stanovništvo Ribnika pretrpjeli gu bitke. Ovog puta na tom mjestu primamo »za sretna puta« - kilogram hljeba na tri borca. Po redu spade da primim hljeb za nas trojicu. Taman iskoračili i ispružih ruku da ga uzmem, kada čuh glas oca:

- Mirkane!

Ja se izgubili. Mislim - pričinjava mi se. Pogledah, a ono zaista moj otac Obren, sa komšijoni Mićom Kecmanom i mojim najmlađim bratom Đurom.

- Otkud ovdje?! Gdje su ostali? - upitah.

- Tu smo već nedjelju dana. Odbor nam naredio da se sklanjamo u ove krajeve. Pokupili smo stoku iz našeg zaseoka, i preostalu od bolnice iz Sobatovca, i uz pomoć komande mjesta Ribnik smjestili se tu. u Savanoviće. Za ostale ne znam, a otišli su u pravcu Srnetice.

Prekidoh oca:

- Zuri, tata, odoh!

- Sretno, i čuvaj se, Mirkane! - dodade otac.

D o v i k n u h i m j o š:

- Proći će i ovo. A stoku predajte našim jedinicama, uz potvrdu, da biste mogli pravdati kad se vratite u Janjila...

L) dva noćna marša i jedno prije podne stigismo u Skender Vakuf, koliko uspješno toliko i srećno, izbjegavajući dejstvo neprijateljske avijacije. Stigismo negdje oko podne. Zamišljali smo ga većim, jer znamo da je tu prije nepunu godinu dana održano savjetovanje vojno-političkog rukovodstva za Bosansku krajinu. Bataljon se iz marševske kolone prikupio po četama zapadno od naselja, prema crkvi. Priželjukujemo odmor i obrok, iako i sami zaključujemo da se tu ne možemo svi smjestiti. U Drugoj čeli se oglasi i pjesma:

»Sa Grmeča odjezdiše vuci,
u planine, prema Banjoj Luci.«
Mi iz Treće ćete odmah popunjavamo njihovu pauzu:
»Bolna leži omladinka Mara,
sa svojom se majkom razgovara.«

Pjevamo i posmatramo šta se zbiva. Tu je i štab brigade i predstavnici vojno-političkog rukovodstva mjesta. Traže se komandiri četa, znak da se bliži odluka - ostati ili produžiti. Iščekivanje nije dugo trajalo. Evo i komandira s naredenjem:

- Pokret!

Dušan Krneta, delegat voda. dobaci:

- Drugovi, idemo za Banju Luku! Tamo ima dovoljno udobnog smještaja. Smijeh i brz odgovor
- Ti ideš za konačara...

Nismo odmakli ni dva kilometra od Skender-Vakula kada nas zahvati gusta magla i kiša sa snijegom. Starješine nas u hodu pripremaju za zadatak. U Zivnicama, sedam kilometara sjeverozapadno od grada, koncentriše se veća grupa četnika. Moramo ih razbiti i rastjerati.

Spuštamo se u dolinu rječice Cvrčke, niz veliku strminu, i razvijamo po četama. Čujemo gore galamu i osjećamo miris sagorjela drveta. Privlačimo se vrhu i neposredno pred nama iz magle izroni crkva i vidjesmo grupe četnika oko naloženih vatri. Naše desno krilo poče napad ostrim vatrom i povcima:

- Juriš! Razbrucaj! Rodi, godino!

Razjurismo ih sa tih položaja uz neznatan njihov otpor. Nastavismo da ih gonimo prema vrhu koji zbog magle jedva primjećujemo. Gore opšta gužva, galama, psovka, dozivanje. Odjednom se dogodi nešto nevjerovatno: kao po komandi dunu vjetar i u tren oka rastjera maglu. Mi se nadosmo na brisanom prostoru. Četnici, već i središnji iskoristiše priliku, pa nas sa ranije uređenih, dominantnih položaja prikovaše za zemlju jakom puščanom, mitraljeskom i minobacačkom vatrom. Prebacujemo se ulijevo, ka selu Radićima, s ciljem da ih napadnemo s boka. Njihova vatra se pojačava i postaje sve organizovanija. No, nije dugo trajala. Središnji dio našeg stroja pouišao im je već na blisko odstojanje, a lijevo i desno krilo im je ugrozilo bokove. Slab nas podržava sa po nekoliko topovskih i minobacačkih granata. Opet juriš i njihova upornost se završi bjekstvom, kao i na prvom položaju.

Ostajemo na položaju u Radićima nekoliko dana. U praskozorje 18. februara našu četvu i štab bataljona obasu iznenada jaka vatra iz pušaka i automata, a eksplozija i nekoliko bombi. Istrčavamo iz kuće, hvatamo zaklone i otvaramo vatru u pravcu napada. Milošević, Ninković i ja nadosmo se za jednim drvljanikom po kojem fijuču meci, a nešto dalje, ispred nas, eksplozija i bomba. Sa naše strane se čuje komanda:

- Naprijed! Drži ga živa!

Milošević poslije prvog rafala više ne puca. Drži »šarac« u desnoj ruci i pita me:

- Ušla pucaš? Zar ne »hvataš da to štabovci provjeravaju našu budnost.
- Kakvi štabovci? Četnici su nas napali - odvratih mu.

- Sta ti je? Otkud nas smiju četnici napasti? - dobaci odvažno, kao i uvijek, pa zabaci šarac na desno rame.

Odjednom, zrno ispaljeno iz puške izdajnika pogodi ga u čelo. Pade unazad, a u onom zamahu »šarac« se hitnu pravo meni u ruke. Priletjesmo mu i nijemo zaključismo da ga izeubismo. Prepustimo ga bolničarima. Stijak, komandir voda, usmjerava nas lijevo, prema dolini iznad kuće u kojoj je smješten štab bataljona.

Čučeći iza grma posmatram komandira ćete Bozu Mutića kako sa Drugim vodom završava »češljanje« suprotne doline i dijagonalno je presijeca ka nama Odjednom, koji metar ispred mene, slomi se nešto u jednom grmu. Pogledah bolje i primijetih četnika: u sjedećem položaju, s puškom na gotovs prali kretanje Mutića. Prstom obralih pažnju Mrdi i Dušanu Grbiću, a ja mu se nečujno privukoh. U momentu kada je okidao, lupih ga kundakom iza vrata, a Mrdin i Dusanov udarac ga razdvojiše od puške. Nadosmo uz njega i sedam bombi. Jadov je na saslušanju u brigadi izjavio da se, uz veliku nagradu, zakleo svom komandantu da će bombama likvidirati naš štab. I. naravno, umjesto nagrade stigla ga je narodna pravda.

Nastaju dodatne brige i teškoće, koje će trajno i nezaboravno ostati u sjećanju svih nas. Počinjemo još bolje shvatiti veličinu i junaštvo boraca Krajiškog -Zciravkovog-proleterskog bataljona kao i riječi Slavka Rodica, omiljenog čoveka i tada vrsnog komandanta naše div izije, izrečene na ispraćaju brigade u Crncvenom. Naveo je zadatke, čije izvršenje od brigade očekuje Vrhovni komandant. Istakao je i mnoge teškoće koje nas očekuju na tom putu. pozivajući one koji ili ne mogu izdržati da bez ikakvog stida izidu i ostanu u drugoj jedinici. Niko nije izišao.

Moramo se prilagoditi mnogim novinama i teškoćama. Štabovi su se. prije svega, mučili sa obezbjeđivanjem najminimalnijih i bilo kakvih namirnica za oko 1500 boraca. Na taj problem izdana u dan su se nadovezivali drugi, naročito briga o sve većem broju ranjenih i bolesnih drugova. Zbog stalnih neprijateljskih napada, izdaje i resigniranosti naroda, kao i nedovoljnih snaga, nismo mogli duže zadržati slobodnu teritoriju, na kojoj bismo trajnije razvili sveukupnu i plansku djelatnost.

U takvim uslovima, ftemaštini i brigade i naroda, uz sialne borbe i pokrete, operativno-manevarska sposobnost brigade se, tako reći, svakodnevno smanjivala priticanjem ranjenih i bolesnih drugova. Njena udarna moć umanjivana je angažovanjem velikog broja boraca za nošenje bolesnih ranjenika. A uza sve to morao se odvojiti još najmanje jedan bataljon za njihovo obezbjeđenje, jer nas ie neprijatelj stalno pratio i napadao. To je, u stvari, bio dvostruki udarac za brigadu.

Gladni, umorni, pospani i prljavi iz jedne borbe produžavamo u drugu, najčešće ubrzanim, ako ne i usiljenim maršom, naravno sa svom opremom, pa još i sa ranjenim, ili bolesnim drugom pod ruku, ili na ramenu. Nakon dva mjeseca u bolnici je bilo oko pet stotina bolesnika i ranjenika i morala se dijeliti u više grupa. Nije se mogla ostaviti ni na kraće vrijeme bez borbenog obezbjeđenja, jer su je u stopu, kao lješinari, pratile četničke i ustaške bande. Preko svoje jatačko-obavještajne mreže stalno su pratili kretanje brigade, a osobito bolnice, vršeci na nju podmukle napade, ili su obavještavali okupatore i navodili njihov u avijaciju.

Krajem marta štabovi organizuju napad na Kotor-Varoš. Bolnicu smo smjestili u Kruševo brdo - u Geliće i Kovačcviče. U toku najžešćih borbi za Kotor-Varoš, naša Treća četa na brzinu se izvlači Pretpostavili smo odmah da je u pitanju neka opasnost. Nikola Garača. zamjenik komandanta bataljona, saopšti nam da su četnici napali ranjenike u Gelićima i da od naše brzine ovise njihovi životi. Krenulo se kako je ko mogao. Uz put nas bodre i održavaju kompaktnost kolone Božo Mutić, komandir ćete, njegov zamjenik Luka Jelić, Dušan Bokan, politički komesar i Drago Oljaća, njegov zamjenik, kao i komandiri i delegati vodova A sve nas nosi jedna misao: moramo na vrijeme stići! Sa »dušom u nosu« stigosmo i spasismo ih. Podijelismo radost i ručak. Ranieni i bolesni drugovi i osoblje bolnice htjeli su da se odreknu ručka u našu korist, u znak pažnje i zahvalnosti.

Narednih četiri do pet dana raščišćavali smo ovaj teren i onda štab brigade Ltdluči da, uz pratnju Drugog i Četvrtog bataljona, ranjenike prebaci u Korićane, a gripozne i iznemogle u Vitovlje, uz pratnju Prvog bataljona. Dejstva brigade prenijeta su na pravce Travnik, Turbe i Jajce. Iz ovih pravaca hili su učestali prodori domobranskih i legionarsko-ustaških i njemačkih snaga na slobodnu teritoriju i naše snage. Naš bataljon je zatvarao pravac kod Travnika i Turbeta. Izviđanja i sporadična čarkanja ispunjavala su svakodnevnu djelatnost. Jedino je artiljerija iz reiona Sišave neprekidno tukla naše položaje i po dubini sve do Korićana. Ujutro 14. aprila jake domobranske i legionarsko-ustaške snage napadale bataljon, uz snažnu podršku artiljerije. Čitav dan bataljon je odolijevao daleko nadmoćnijem neprijatelju, povlačeći se organizovano. Stupu po stopu, preko Vitovlja do pronalaza Korićana. Predveće, bataljon je sa tih položaja izvršio kontranapad i odbacio neprijatelja. Ovako upornom borbom bataljon je omogućio prebacivanje bolesnih drugova u Korićane.

U isto ovo vrijeme ustaše i domobranci, ojačani njemačkim snagama, napali su i iz pravca Jajca Drugi bataljon, a četnici dijelove Trećeg i Četvrtog bataljona iz pravca Obodnika i Kruševa brda. Koncentrični napad neprijatelja, preduzet da razbije, ili odbaci brigadu i uništi bolnicu u Korićanima, i ovom prilikom je propao.

Od događaja koji su se odigrali u ovim borbama dva bih otrgao zaboravu.

Sprečavajući prodor neprijatelja u Korićane, gdje su bili ranjenici, naš Treći vod je zatvarao jedan od prolaza koji su bili najpovoljniji neprijateljskoj pješadiji, onaj ka grebenu korićanskih zaravnih, koja se naglo spušta koritu rijeke Ugar. Neprijatelj je na nas koncentrisao svu moguću artiljerijsku vatru, ispred samog svog streljačkog stroja. Ustvrdio bih da ni jedno jedino stablo, kao ni u Paunovcu, ni ovdje nije ostalo neozlijeđeno. Malo je ko od nas ostao neoštećene odjeće i pribora. Gđali su nas malokalibarskim topovskim granatama neposredno, kao pušćanim zrnima. Rajku Babicu granata je prosvirala ranac i porciju u njemu. Dušanu Krneti je odnijela kapu. Meni uništi municiju i fišeklje, Koćicu raspori lijevu stranu šinjela i torbice. A za pravo čudo - svi smo ostali nepovrijeđeni. Oglasi se Karajica:

- Bogami, ovi riješili prije da nas svuku nego razoružaju!

Sjutradan rano naš bataljon uputi se na položaje u selo Melnu prema Jajcu. Spuštajući se u Pugarje susretosmo župnika Željka Džaju iz Meine sa ranjenim borcem Drugog bataljona Dušanom Tepićem, koji je bio na konju. Njega su prethodnog dana, teško ranjenog. Nijemci zarobili i donijeli do kapele. Jvoumeći se šta će sa njime. Župnik je insistirao da ga previju i obrade ranu, a zatim im predloži, da se oni ne bi sa njim mučili, da mu ga ostave, s tim da ga on sjutradan dotjera u Jajce. Pristali su. Ali, umjesto u Jajce, župnik je sjutradan sa ranjenikom krenuo u našu bolnicu u Korićane. Pored svih muka. Duško je bio presretan što je opet među svojima.

Primjer sveštenika Džaje, njegov patriotizam i odlučnost mnogo su značili za ovaj kraj.

Kako su propali svi planovi neprijatelja da razbije i odbaci brigadu i uništi bolnicu i druge naše snage na ovom području, po zlu poznati izdajnici srpskog naroda - Ratte Radić, Lazo Tešanović i major Slavoljub Vranješevk - Dražiti predstavnik i najviši vojni stručnjak za ovu oblast - preduzeli su odmah izvođenje još jedne opsežnije zločinačke operacije. Po njima, ta operacija je trebalo da bude konačan obračun sa našim snagama na ovoj teritoriji. Ta njihova želja se \ idi iz direktive koju im je depešom uputio Draža Mihailović 23. marta 1943. godine. U njoj, između ostalog, stoji: »Po nekim podacima Tito sa oko sto ljudi i štabom prebjegao u Sekoviće (istočna Bosna). Manji dio snaga komunisti su uputili između Vrbasa i Bosne, ka Slavoniji i Istočnoj Bosni... Prema tome vi tamo zajedno sa odredima iz Istočne Bosne preduzmite energično gonjenje, čišćenje i

tućenje ovili razbijenih snaga gdje ili god sretnete. Naročitu pažnju obratite na zonu između Bosne i Vrbasa».

Nastojeći da udovolje zahtjevu svojih i okupacionih šefova, a poučeni iskustvom iz prethodnih borbi, četnici koncentrišu i pokreću sve svoje snage u pravcu Imljana, Petrova polja i Korićana, obrazujući od njih dvije napadne kolone. Osnovni zadatak im je: na ovoj prostoriji opkoliti i uništiti naše snage i bolnicu na uskršnji dan, što se vidi iz prvog dijela zapovijesti komandanta operacija majora S. Vranješevica: »Neprijatelj - partizani - pod pritiskom njemačkih jačih snaga od Travnika, Turbeta i Jajca, povukao se 15. o. ni. preko Ugra u Korićane i Imljane... Kako je ovo jedna izvanredna prilika da se neprijatelj opkoli i potpuno uništi, to sam namjeran da u najkraćem roku prikupim sve snage kako je to mojim narednjem strogo pov. br. 304 od 15. o. m. naredeno i najenergičnije napadnem neprijatelja i istoga uništimo«.

Namjere tih izdajnika potvrđuje i par ovih detalja iz citirane zapovijesti: »Koncentraciju odnosno pokret jedinica pod komandom starješina svi komandanti odreda narednice odmah po prijemu ove zapovijesti, tako da sve jedinice budu koncentrisane na određenim prostorijama najdalje 22. o. m. do 16 časova. Kretanje jedinica vršiti danonoćno, te da se ne desi kao što se ranije dešavalo, da se na koncentracijskoj prostoriji na pojedine jedinice čeka i po dva dana... Pokret jedinica izvršiti u najvećoj tajnosti... Ja ću se 22. o. m. do 12 časova nalaziti na komandnom mjestu u Obodriku... Teže ranjenike upućivati u bolnicu u Kotor-Varoš, a vrlo teške odmah u bolnicu u Banjoj Luci«.

Na uskršnji dan, 24. aprila, otpočeli su napad na naše položaje. Borbe su se vodile od jutarnjih časova, pa do kasno popodne. 1 ovog puta su četnici razbijeni. Bježali su kud ko, ostavljajući i ranjene i mrtve. Prljave izdajničke duše su skupo platile vjernost svojim okupatorskim gazdama.

Nemani namjeru da opisujem dinamiku ove borbe, niti to mogu. Ali, osvježavajući ono što sam tili dana doživio, izdvajam nekoliko detalja

Svaka napadna kolona imala je oko 500 četnika. To potvrđuje i ovaj podatak: dan uoči napada narodu Siplaga naredeno je da sutra za dvostruko slavlje-pobjedu nad komunistima i uskrš-pored drugih namirnica obezbijede i 1.800 komada kuvanih jaja, za svakog četnika po dva komada.

Lijeva četnička kolona se, pod zaštitom magle, privukla i uklinila u položaje Prve i Druge čete našeg Prvog bataljona i Prve čete odreda u zaseoku Jove. u Gornjim Korićanima. U kolibama ovog zaseoka bili su smješteni bolesni drugovi, među kojima i drug Vojo Todorović, komandant brigade, njegov zamjenik Stevo Rauš, zatim Mile Trkulja, član štaba odreda. Namjere neprijatelja bile su nam poznate dva dana prije njihovog napada, pa smo na ponekim mjestima uredili položaje. Otvarajući vatru iz tako neposredne blizine, a zatim preduzimanjem energičnog juriša, neprijatelja smo zbunili i njihov napadni streljački stroj je već u prvom naletu bio istrgan. Tako energičnim udarcem neprijatelj je u prvom naletu imao 18 mrtvih, među kojima je bio i Trivo Dakić, komandant bataljona, a Rajko Mišić, glavni oficir za vezu Dražinc komande i štaba bosanskih četničkih odreda, teško je ranjen i ubrzo je podlegao povredama.

Četnici su bili natjerani na povlačenje i skrivanje po gustim grmovima smreka, istina i uz jak otpor, zbog njihove masovnosti. Povici »Ura« iz stotina grla boraca, povici komesara četa i njihovih zamjenika: »Ne pucaj, hvatajte izdajnike žive!«, stvarali su pometnju i paniku u četničkim redovima. I tom jurišu, jedan četnik, skriven u grmu, ubio je Dušana Bjeljca, zamjenika političkog komesara Prve čete Prvog bataljona, koji je, sa puškomitraljezom Ljuoojom Panicem i Galhorn Fazlićem, obojicom iz odreda, prednjačio u gonjenju i uništavanju tili bandi. Sahranjen je uz suze svili nas i potresan govor Pere Đurića, političkog komesara Prvoj* bataljona. Koliko je Bijelić bio voljen govori i ovaj podatak: njegov ubica je uhvaćen i javno, pred bataljonom, osuđen na smrt strijeljanjem.

Četničke vođe su bile uvjerene u svoj potpun uspjeh. Tako su za ovu operaciju predvidjeli sve, pa i sredstva za vezanje zarobljenih. Ranac četnika koji je mučki ubio Bjeljca bio je pun užadi pripremljenih, kako je rekao po hvatanju, za vezivanje naših boraca.

Desna četnička kolona je imala u prvim časovima više izgleda na uspjeh. Nastupali su lagano, podržavajući kretanje pratećim oružjima - teškim mitraljezima i minobacačima. Vatru minobacača usmjeravali su i na kuće sela Imljana i Donjih Korićana, u kojima je takode bio smješten dio naše bolnice. Ujeku borbi, kada su četničke vođe očekivali preokret u svoju korist na ovom dijelu fronta, dobili su snažan udarac u bok od Trećeg bataljona, a dio Drugog bataljona napao ili je iza leđa. Posebno iznenađenje, pa i paniku u njihovim redovima, unijela je udarna grupa, sastavljena pretežno od boraca Druge čete Drugog bataljona. Drugovi iz teritorijalnog odreda, sa Dimitriiom Grubačom na čelu, provukli su grupu Marinka Banjca kroz četničke položaje. Oni su iza leđa napali i uništili posadu četničkih pratećih oruđa na uzvišenju Barnieama.

Ova »zvrrčka«, koju je pripremio štab Drugog bataljona, kao i snažan udar boraca Trećeg bataljona sa boka, u tren oka su doveli do rasula četničkih redova. Bježali su i njihovi komandanti, ostavljajući i vojsku, i ličnu opremu. Bježale su bradonje bez ikakvog reda, a većina naših boraca prebacili oružje preko leđa i dograbili kolje, pa sa njim jurili četnike.

Četnici bez brade i u civilnim odijelima dovijali su se na razne načine da bi spasli glave. Bacali su puške u grmove, zavlčili se svukud, priključivali se čobanima. prihvatili se bilo kakva uvjerljiva posla, a po nailasku partizana vikali: - uđrite ih, majku im izdajničku! Pobjegoše ovuda,...

Tako je i desna četnička kolona razbijena i najurena, ostavljajući na bojištu oko četrdeset mrtvih i ranjenih, a zaplijenjena su i dva minobacača, teški mitraljez, dva puškomitraljeza, više pušaka i druge opreme.

U dočeku i gonjenju četničkih jedinica uzelo je učešća sve Sto je moglo, pa i drugovi i iz bolnice. Goneći ih prema njihovim polaznim centrima, naš bataljon je nosio na svojim ramenima ranjene i bolesne drugove do Šipraga. I bolnica je, kao i bataljoni i čete, često i brzo mijenjala mjesto, jer su četnici stalno i uporno, mučki, iznenadno i iza leđa napadali i pripucavali. Ranjeni i bolesni drugovi bili su im stalni cilj.

Mirko Kecman

PRVOMAJSKO SLAVLJE U KORIĆANIMA

Poslije danonoćnih i upornih borbi u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, Prva krajiška brigada je 17. februara 1943. godine splavovima prebačena preko Vrbaša. Od tog dana nije se više vraćala u svoju Bosansku krajinu.

Našli smo se u centralnoj Bosni. Poslije povlačenja Prve proleterske divizije, u ovim krajevima su bili ojačali četnici. Međutim, Prva krajiška im je pomrsila račune. Uz velike napore uspjeli smo da ih razbijemo u manje grupe, koje su potražile spasa povlačeći se u blizinu jakih njemačko-ustaških garnizona po većim gradovima.

Tih prolječnih dana 1943. godine vodili smo bitku na dva fronta. Uz četnike i ustaško-domobranske jedinice napadao nas je još jedan opak neprijatelj - pještifus. Bili su to najteži trenuci koje je Prva krajiška brigada preživljavala u narodnooslobodilačkom ratu. Prema nekim podacima, samo u toku druge po-

lovine februara i u martu od pjegavcaje oboljelo oko 350-400 boraca i starješina. Mnogi su podlegli opakoj bolji. U to vrijeme nismo imali gotovo nikakvih lije-kova, oskudijevali smo u hrani i odjeći, a još je trajala zima.

Brigadna bolnica je u to vrijeme najduže ostala u selu Korićanima, na sjeverozapadnim obroncima planine Vlašić. U tom selu ostalo je veliko groblje naših drugova koji su podlegli tifusu i ranama.

Bio sam u to vrijeme borac Treće čete Drugog bataljona. Naša četa se nalazila u selu Imljanima, oko šest kilometara od Korićana. Odatle smo obezbjeđivali snage brigade i bolnicu od mogućeg napada iz pravca Skender-Vakufa. Jednog dana od ekonoma naše čete Mirka Lazarevića čuo sam da je od tifusa teško obolio i moj brat od tetke Dudo Kecman, desetar u Prvoj četi Četvrtog bataljona. Vodnik Mišo Kecman mi je odobrio da posjetim Duetu, a neki seljak iz Imljana, kad je čuo kuda idem, dao mi je pola čituriice mlijeka i malo sira da donesem bolesniku.

I danas me hvatajeza od onoga što sam vidio i doživio tog popodneva u Korićanima. Tifusari su bili razmješteni po seoskim kućama - brvnarama. Po podovima su ležali na prostirkama od sijena i požutjele četine, pokriveni starim ćebadima, ili dotrajalim šinjelima. Išao sam od kuće do kuće, jer nisam znao gdje je Dudo. Dok sam prilazio jednoj od tih ubogih brvnara, bolničari su iz nje iznosili dvojka nosila. Ispod ćebadi s nosila su virile samo noge u poderanim vunanim čarapama. Još dva mrtva druga!

Dudu sam našao u jednoj većoj sobi bez patosa. U njoj je bilo desetak bolesnika i svi su bili u veoma teškom stanju. Dudo je bio u agoniji, pod visokom temperaturom. Uzalud sam gadozivao. Vrijeme je brzo proticalo, aja sam se prije mraka morao vratiti u Imliane, pa sam kraj Ćudine glave ostavio čituricu s mlijekom i ono malo sira. Bolničarka mi je obećala da će ga ponuditi ako dode svijesti i reći mu da sam dolazio.

Nisam mogao vjerovati da pjegavac za samo nekoliko dana može oboriti tako snažnog čovjeka. Od našeg posljednjeg videnja nije bilo proteklo ni desetak dana. Poslije jedne akcije protiv četnika u selu Maslovarama susreli smo se noću, najednom kratkom zastanku. kada su se ukrstile kolone naših bataljona. Imao sam tada tek 17 godina i Dudo me brižno savjetovao kako da se čuvam prilikom borbi. On se od puške nije odvajao još od jufskih dana 1941. godine, a sem toga služio je kadrovski rok u bivšoj jugoslovenskoj vojsci. Dok mi je, zatim, saopštavao da ni on još nema nikakvih vijesti o tome da li su nam porodice i rodbina u Krajini i našem Petrovcu preživjeli četvrtu ofanzivu, izvadio je iz ranca i tutnuo mi u ruke desetak kriški suvih krušaka i jabuka.

Kad sam se vratio iz Korićana, oveća grupa iz naše čete, u kojoj sam bio i ja, pošla je iz Imljana radi napada na čelnike. Vratili smo se tek poslije deset dana. Dočeka me vijest da je Ćudo umro i sahranjen u zajedničkoj grobnici u Korićanima.

Teški su to bili dani za sve nas. Ali, uz, nadljudske napore savladali smo sve te teškoće. Četnike smo pred kraj aprila upravo obezglavili, iako su bili na nas krenuli sa svih strana. I epidemija tifusa je počela da jenjava.

Prvi maj smo dočekali u Korićanima svečano, uz, sve znake da naši višemesečni naporu u centralnoj Bosni donose bogate rezultate. Na položajima su, za svaki slučaj, ostavljenajača obezbjećenja, a veci dio brigade se postrojio najednom proplanku iznad Korićana. Vojo Todorović, komandant, i Mlado Marin, politički komesar brigade, obavijestili su nas da naši drugovi u Crnoj Gori, na Neretvi i u Bosanskoj krajini vode žestoke borbe i da im mi možemo znatno pomoći pojačavajući dejstva na ovom terenu.

Poslije pozdravnih govora izveden je skroman program, više spontan, nego organizovan. Borci su počeli da se takmiče u skoku udalj. bacanju kamena s ramena, trčanju u džaku. Najveće interesovanje je, ipak, izazvalo takmičenje puš-

komitaljezaca u gadanju mela napravljenih od dasaka, lako smo (ada oskudijevali u municiji, za ovo takmicenje je bilo dozvoljeno da se ispale po d\ a-lri kratka rafala. Nije saopšteno ko je bio najbolji, ali smo svi vidjeli da niko nije pro-masivao metu. Nasu Treću četu Drugog bataljona u ovom takmicenju su pred-stavljali Jovan Stojanović, zvani Colin, i Drago Solomun Crni.

Na kraju je nastalo opšte veselje. Uroš Krajinović, brigadni harmonikaš, zasvirao je kozaračko kolo. Zaigrali su Krajišnici i i/ njihovih grla se zaorilo: Oj, djevojko, oj, djevojko, draga dušo moja...

Prvomajski zbor brigade bio je pravi melem za sve. Poslije v išemjesečnih na-pornih borbi i nedaća izazvanih epidemijom tifusa, našli su se prijatelji i rodaci, nraća i sestre. Ali, uz radost zbog ovih susreta osjećala se i tuga. U našem stroju nije bilo mnogih naših drugova i prijatelja: pali su u okršajima s neprijateljima, ili podlegli tifusu.

Praznično slavlje u Končanima bilo je uvećano i radosnim vijestima dobi-jenim pred sam kraj aprila iz naše Krajine, odakle su siigli prvi kuriri poslije čet-vrte olanzive. Oni su nekim borcima donijeli pisma od ukućana i ispričali nam daje Krajina ponovo oživjela. Formirane su nove jedinice i opet je stvorena pro-strana slobodna teritorija. Narod se iz zbjegova vratio kućama. Uveliko se obra-duju njive. Saznao sani i da su moji i Đudini roditelji preživjeli četv rtu ofanzivu. Ali, Dudo, kao ni mnogi drugi, nije dočekao te radosne vijesti.

A i naša brigada je ponovo jačala. Tilus je, najzad, jenjavao, naše čete i ba-taljoni su se popunjavali mladim borcima iz ovih krajev a, koji su donedavno bili pod velikim četničkim uticajem. Pred same majske praznike, upravo na sam us-krs, do nogu smo potukli i obezglavili četničke rulje koje su njihovi glavari bili sakupili iz cijele centralne Bosne, uvjereni da ce, napokon, uništiti nasu brigadu.

U drugoj polovini maja Prva krajiška je opet bila ona stara brigada - spo-sobna za najveća pregnuća.

Krenuli smo tada na čuveni pohod u istočnu Bosnu, u susret proleterskim jedinicama.

Slavko Pluvia

DJEVOJCICA NA STRAŽI

Nisam imala ni punih petnaest godina kada sam postala borac Prve krajiške brigade. Bilo je to u jesen 1942. godine. Moj mladi brat Gojko Radanović, borac Prve krajiške, jednog dana je zakratko navratio kući, u selo Vrtoće, kod Bosan-skog Petrovca. Istog dana vratio se u brigadu, ali i ja sa njime. Tako sam postala borac Prve čete Trećeg bataljona Prve krajiške brigade. U istoj četi su bila i dva moja brata - stariji Mile, i mladi Gojko Radanović.

U početku mi je bilo teško. Nisam bila naviknuta na stalne pokrete, a još ma-nje na borbe, koje su tada, u okolini Kotor-Varoši, vođene svakog dana. Braća su bila stalno uz mene, svaki čas me zapitkujući da li sam gladna, je li mi hladno. Nisam se žalila, iako je tih dana u brigadi bilo i gladi, i studeni. Hijela sam da im na svaki način pokažem da mogu podnijeti sve što i oni.

Vrijeme je prolazilo. Ja sam se polako svikavala na stalne pokrete, gotovo svakodnevne borbe, na oskudnu i neredovnu ishranu, i sve drugo što donosi ral. Na tom pulu naša brigada je prešla i u centralnu Bosnu i lu se suočila sa jos jednim neprijateljem - pjegavim lifusom.

U proljeće 1943. godine stigli smo u selo Blatnicu kod Teslica. Naša četa se smjestila u nekoliko kuća. Vodnik Trećeg voda Branko Surla pročitao je naredbu ko je određen za patrole i straže. Zbog prostranosti terena, koji je trebalo pokriti patrolama, rekao je da i drugarice ovog puta moraju biti određene za stražu. Ranije smo išle u patrole sa iskusnijim borcima, ali nismo nikada ostavljane same na straži. Meni ovog puta zapade baš to. Surla sve nas - i one određene za patrole, i nas koji smo određeni za stražu - upozori da u okolini ima dosta četnika, pa moramo biti veoma oprezni.

Moram reći istinu: jako sam se uplašila. Nisam mogla zamisliti da ostanem sama u mraku, a sada još - sama na straži, a oko četnici! Moj brat Mile kao da je čitao moje raspoloženje. Pride mi i reče da se ničega ne plašim, jer će poći sa mnom na stražu, pošto je on određen za patrolu poslije ponoći. To me podbode, pa mu oštro i energično odbrusih neka gleda svoja posla i da ne dopuštam da sa mnom ide na stražu. Htjela sam da moja braća već jednom shvate da nisam dijete, nego vojnik.

Kada je došlo vrijeme da se straže postavljaju, dežurni me odvede do stražarskog mjesta pored jednog kiljera, koji je domaćinima služio kao ostava. Tu me poduči kako ću postupiti ako nešto primijetim, ili ako neko naiđe. Svaku sam riječ pažljivo slušala. Na kraju mi došapnu znake raspoznavanja za to \eće: »Tešanj-Teslić«.

Ostadoh sama u mraku i dok sam se zaklanjala za kiljer, stalno sam u sebi ponavljala znake raspoznavanja, da ih ne bih zaboravila, i razmišljala o mom zadatku, moleći boga da se ništa ne dogodi.

Ne znam koliko sam ostala na straži, jer vrijeme nisam imala čime mjeriti, ali mi se činilo da sam čitavu vječnost iza kiljera. Strah me nije napuštao. Ta moja razmišljanja prekinuli su nečiji glasovi i topot konja koji se približavao. Bila sam sigurna da idu prema meni. Ali, što su se više približavali, u meni je nešto sve brže dogorijevalo. U jednom trenutku mirno i oštro viknuh:

- Stoj!

Kao da mi je krumpir ispao iz grla — odjednom je, sa ovom riječju, nestao i onaj pritisak u meni koji me gušio. Nastavila sam sasvim staloženo:

- Ko ide?

- Partizani! - odvrati nečiji muški glas.

- Jedan naprijed, ostali stoj!

Uperila sam u njihovom pravcu pušku, inače pozajmljenu od jednog druga koji se razbolio, i jedva razaznavala siluetu čovjeka koji mi se približavao. Ponuvih:

- Stoj! - i upitah za znake raspoznavanja, ali se odmah ugrizoh za jezik, jer odjednom zaboravih koju sam riječ bila dužna ja da izgovorim: »Tešanj« ili »Teslić«.

Ali, kad dobih ispravan odgovor, pozvah našeg dežurnog. On se brzo nade kraj mene i prispjelu grupu drugova uvede u kuću.

Bila sam srećna što sam zadatak obavila kako valia, pa je nestalo straha. Ali, ubrzo dođe dežurni vodeći smjenu. Ne znam kako, ali sam bila sasvim sigurna da još nije vrijeme za smjenu. Uostalom, još niko nije bio prošao da smijeni patrole. Uхвати me strah da sam napravila neku grešku. Predala sam stražarsko mjesto i pošla za dežurnim kući u koju su maloprije ušli oni drugovi. Nikako nisam mogla da se osmjelim i zapitam dežurnog šta sam to pogriješila, ali on prekrati te moje muke. Osvrnu se i tiho me upita:

- Znaš li koga si zaustavila?

Naravno da nisam znala, pa dežurni nastavi:

- Zaustavila si komandanta brigade Voju Todorovica. On je rekao da te smijenimo sa straže.

Zašto?-upitah u strahu, gotovo plaćući, ali odgovor ne dobih, jer smo već bili stigli pred kuću.

Jedva sam smogla snage da kročim preko praga. Grupa drugova je sjedila oko vatre. Kad udon, Vojo ustade. Pozdravila sam po vojnički, kako sam znala, onako usplahirena, a on mi pruži ruku i reče:

- Čestitam, drugarice! Pravi si vojnik...

Tog momenta mi se činilo da sam dobila krila. U komandantovom glasu je bilo ozbiljnosti i srdačnosti. Obratio mi se kao pravom dobrom vojniku. On se zatim, obrati komandiru čete Branku Kuni i dodade:

- Kad je drugarica ovako izvršila vojnički zadatak, predlažem vam da je osam dana oslobodite straža i patrola.

Prvi put sam našeg komandanta vidjela izbliza. Ponudi me da sjednem i poče da me propituje koliko imam godina, odakle sam, kada sam došla u brigadu, koga imam. Kada mu rekoh da sam od Bosanskog Petrovca, srdačno uzvрати:

- Pa, naravno, ljuta Krajiškinja!

Zbog svega ovoga bila sam veoma ponosna, osobito pred braćom.

Ma rija Rada 11 ović-Latino vić

I co

P U Š K O M I T R A L J E Z N A S J E P O D S J E Č A O N A M I R K A

Otkako smo, sredinom februara 1943. godine, prešli Vrbas i otpočeli višemesečni pohod po centralnoj Bosni, nije prošao gotovo nijedan dan bez žestokih orbi sa jačim i brojnijim neprijateljskim snagama.

Jednog dana naša Druga četa Trećeg bataljona je pred noć stigla u selo Jošavku. Samo što smo se u prostorijama seoske škole pripremili za konak, komandir čete Dušan Dodig mi naredi da sa svojom Drugom desetinom Trećeg voda u ponoć krenem u izviđanje. Stavljeno nam je u zadatak da dobro pročešljamo brdo iznad Jošavke i sa vrha osmotrimo okolinu.

- Samo ako utvrdite da u blizini nema neprijateljskih snaga, vratite se natrag! - rekao je na kraju Dodig.

Ma vrh smo stigli nešto poslije ponoći. Samo Sto sam desetinu rasporedio, primijetili smo da se sa druge strane ka vrhu kreće grupa Nijemaca. Pustili smo ih da nam se primaknu na pogodno odstojanje i iznenada ih zasuli vatrom. Po našem dogovoru vatru je prvi otvorio puškomitraljezac Mirko Karanović, rodom iz okoline Kulen-Vakufa. Njegov prvi rafal je pokosio nekoliko Nijemaca, lo sam dobro zapazio.

Ubrzo se pokazalo da je to bila samo prethodnica jačih neprijateljskih snaga. Naime, ubrzo je naišla nova, još veća neprijateljska skupina. Prihvatili smo borbu i čvrsto držali naše položaje sve dok nam u pomoć nisu pristigle cijela naša četa i Prva četa Trećeg bataljona.

Rasplamsala se žestoka borba. Neprijatelju su stalno pristizala pojačanja, pa smo pred zorom morali da se povučemo s naših položaja. Ali, neprijatelj nije nastavio dalje, vjerovatno iscrpljen i zaplašen našim višecasovnim otporom. Kada smo stigli u Jošavku, postrojio sam desetinu i ustanovio da nema puškomitraljesca Mirka Karanovića i njegovog pomoćnika Gojka Batesa.

Naredne večeri Prva i Druga četa Trećeg bataljona napale su četnike, koji su bili zanoćili u Boriji. Iznenadili smo ih i prilično brzo rastjerali. Moja desetina

je pri tom zaplijenila jedan puškomitraljez »šarac«. Čim sam ga opazio u rukama jednog našeg borca, učinio mi se nekako poznat. Kada sam ga bolje zagledao, sve mi je postalo jasno: to je bio puškomitraljez našeg Mirka Karanovića. Na kundaku su se jasno razaznavali inicijali M. K. koje je svojom rukom urezao čim ga se dokopao u jednoj borbi s Nijemcima, negdje s jeseni 1942. godine.

Dugo sam poslije toga osjećao neku prazninu čim bih ugledao taj »šarac«, ili u borbi začuo njegove rafale. Kako i ne bih: Mirko Karanović je bio ljudina i vrstan puškomitraljezac.

Dušan Latinović

U STROJ, DRUGOVI!

U proljeće 1943. godine Prva krajiška se kretala centralnom Bosnom i gotovo svakog dana vodila borbe. Bili smo izmoreni i iscijedeni gladu, a uza sve to harao je i pjegavi tifus.

Naš Treći bataljon jednoga dana stiže u selo Pribinić, ispod planine Boriје. Tu smo zanoćili. Sjutradan starješine rekoše drugaricama da operu veš borcima. Poradovasmo se tome, jer je to značilo da se za taj dan ne očekuje pokret. Neko od boraca i dade ponešto da mu operemo, a mnogi nisu imali ništa osim onoga na sebi. Sišle smo niz nizbrdicu i taman u potoku počele da natapamo veš. kaula se odnekud pojavi Mile Čulibrk i povika:

- U stroj, drugovi!

Nekoliko boraca, koji su pošli s nama da nam pomognu, odmah potrčaaše naviše. Mi smo mislile da se poziv odnosi samo na muškarce, pa nastavismo da natapamo veš. Ali, Mile još glasnije povika:

- S t a vi čekate? Jesteli i vivojnici?

- A šta ćemo s mokrim vešom? - odvratio smo uglas.

- Ponesite ga sobom!

Tako smo se ubrzo našle u stroju čete. Samo što zauzeh svoje mjesto, primaće mi se brat Mile Radanović i upita jesam li gdje vidjela Gojka, našeg mlađeg brata. U tom trenu ga oboje ugledasmo kako prilazi stroju i zauzima svoje mjesto između mene i Drage Čeranića, zvanog Čeran. Njih dvojica su, inače, bili nerazdvojni drugovi i Čeran ga dočeka pitanjem:

- Zašto nas ovako iznenada postrojite?

- Radi smotre - dobaci Rade Stupar, koji se nalazio s moje druge strane.

- Čuo sam da su dva mještanina prijavila štabu bataljona da im je sinoć neko iz ostava pokrao suve šljive i kruške...

Uto pade komanda da pripremimo za pregled rance i torbice. Nisam znala šta na vojničkom znači smotra i sada mi se pružala prilika da i to vidim i shvatim. Radoznalo sve posmatram. Čeran spušta svoj ranac ispred sebe i bezbrižno, smijući se, kaže:

- I da sam ukrao, ovako gladan bih dosad pojeo pun varićak. Ne bih čekao da mi išta nađu u rancu...

Politički komesar naše čete Mirko Kesić Kešo počeo smotru sa čela stroja. Stavljao je ruke u svaki ranac i trobicu. Malo podalje primijetih drugove iz štaba bataljona kako razgovaraju sa dva civila.

Kešo stiže i do nas. Samo što uvuče ruke u Čeranov ranac, tiho upita:

- Šta ti je ovo?

Iz ranca proviri parče kožure od slanine i komesarga naglim pokretom vrati natrag, kao da hi da sve sakrije. A Ćeran pocrvenje, zbuni se, poče s mukom da veže riječi:

- Družo komesare... brate mili... časnu ti riječ dajem, nisam to ni vidio... Ako mi vjeruješ, neku mi je to podmetnuo. Ubio bili ga da znam ko je. brate mili...

- Ma vjerujem ti, Cerane, vjerujem! - odvrati mirno Kešo i nastavi dalje, kao da ništa nije bilo.

I meni bi žao Ćerana i počeh glasno da osuđujem onoga koje mogao da mu tako podvali.

Smotra se završi, ali ne prode dugo kad stiže komanda za pokret.

Tek što smo krenuli niz planinu Boriju, ponovo mi pride brat Mile i zabrinute dobaci:

- Sunce li mu njegovo, šta to traži u potoku?

- Ama ko? - uzvratili začuđeno.

- Gojko, a ko bi drugi! Sumnjiv mi je, kao da nešto krije!

- Šta bi mogao da krije? I njemu je Kešo pregledao ranac i nije ništa našao!

- Zaboravljaš da je posljednji stigao u stroj. Izgleda daje čuo da će bili smotra, pa je mogao u potoku isprazniti ranac...

Milina pretpostavka se pokazala tačnom. Gojko upravo tog časa sustiže kolonu i odmah započne razgovor sa Ćeranom. Napregoh sluh i počeh da razabiram o čemu je riječ. Gojko je tražio da mu Ćeran vrati onu kožuru, koju je neprimjetno ubacio u njegov ranac. Cerati nije htio ni da čuje: ta kožura ga obruka, ni kriv ni dužan zbug nje je crvenio pred komesarom, pa je red da bar sad vidi od tuga neku vajdu. Gojko ne prestaje da oblijeće oko njega i najzad - postigoše sporazum.

Kad stigismo na vrh Borije. kožura je bila ispečena i podijeljena. A u Gojkovim rancu je bilo i suvih šljiva i krušaka.

Ćeran i Gojko su i dan - danas dobri drugovi.

Marija Radano vii[^]-Iaitino vii

DVIJE SMRTI U JEDNOJ KOLONI

Početkom četvrte neprijateljske ofanzive u Treću četu Prvog bataljuna naše brigade dade Kujo Novaković, zvani Kojica, rođen 1917. godine u Risovcu. kud Bosanskog Petrovca. Odmah je dubio dužnost političkog delegata voda. Nikoga to nije iznenadilo, jer Kojica je već bio iskusan politički radnik i prekaljen borac Još 1940. godine, kao šumski radnik, nalazio se u čitalačkoj grupi, koju je formirao Radivoj Rodić. U prvoj polovini 1941. godine postao je kandidat, a 1942. i član KPJ. U prvim danima ustanka bio je kurir, a polovinom 1942. godine je raspoređen za komandira pozadinske čete u selu Risovcu. U toj četi su mladići kuji nisu služili vojku sticali osnovna vojna znanja i zatim upućivani u jedinice.

Tako zrela i svestrana ličnost je brzo stekla poštovanje svih u četi. Kojica je bio već iskusan politički radnik, a ispoljena hrabrost i umješnost u borbama još su više učvrstili poštovanje koje su mu borci ukazivali od prvog dana.

Ali, u martu 1943. godine izgubismo Kojicu, u sukobu sa četnicima, nadomak sela Očauša, kud Teslića. Bio je u stojećem stavu uhvatio zaklon iza jednog hrasta. Dok je iz puške gađao četnike, po desnoj strani ga zahvati rafal iz nep-

rijateljskog mitraljeza i polomi mu nogu i ruku. Na nosilima je odmah prenijet u Očauš, gdje je bila razmještena brigadna bolnica. To mu je bilo drugo ranjavanje u ratu. Prvi put je ranjen januara 1942. godine u borbi sa Italijanima kod Medenog Polja.

Ugrabio sam prvu priliku i još i tog dana ga posjetili u bolnici. Bio je u teškom stanju, jer je izgubio mnogo krvi. Ležao je na nosilima pored ognjišta, blijed i iscrpljen. Obradova se mom dolasku, ali s vremena na vrijeme nije mogao prikriti da ga rane nesnosno bole. Nije jaukao, ali je grčenje mišica na licu jasno pokazivalo koliko pati. Imao sam kod sebe nešto duvana i na njegov zahtjev savih cigaretu u papir od novina. Držao sam je u njegovim ustima dok je nije popušio. Genuše me njegovi brižni savjeti kako da uhvatim i izaberem zaklon, osobito pri prebacivanju prilikom nastupanja i odstupanja. Pri rastanku me zamoli:

- Nemoj me zaboraviti. Dodi kad god imaš vremena...

Na žalost - to je bilo naše posljednje viđenje.

Poslije nekoliko dana stiglo je naređenje da se bolnica iz Očauša prebaci u selo Korićane kod Travnika. Kretanje po besputnom, brdovitom terenu je bilo otežano, a borci koji su nosili teške ranjenike premoreni i pregladnjeli. Kojica je izdahnuo na nosilima.

Nažalost, tragedija se nije ovdje završila. U koloni ranjenika bila je i Kojičina sestra Ružica. Sredinom februara 1943. godine, samo nekoliko dana po dolasku u brigadu, bila je ranjena u grudi. Već se bila dobro oporavila i iz Očauša je pješićila u koloni lakših ranjenika. Inače, prije dolaska u brigadu bila je omladinski aktivista u svom selu Risovcu. Učestvovala je i u omladinskoj akciji u Saničkoj dolini. U SKOJ je primljena u prvoj polovini 1942. godine. U brigadi je raspoređena za bolničarku u Prvoj ceti Pi vog bataljona.

Kada je čula za bratov ljev u smrt. Ružica je stala da se izbezumljeno udara šakama u grudi, po još nezaraslim ranama. Diugovi i iz kolone su joj pritrčali, uspjeli da je smire, ali ubrzo su joj prokrvarile rane. I ona je ubrzo izdahнула.

Kolona ranjenika je stala. 1 najčvršćim borcima su navrle suze na umorne i neispavane oči.

U dubokom muku odali su poslu bratu i sestri, svojim saborcima, i krenuli u nove bitke i pobjede.

Javo Novaković

K L O P K A Z A Č E T N I K E

Poslije četvrte neprijateljske olanzive Prva krajiška brigada prešla je preko Vrbasa u centralnu Bosnu, u februaru 1943. godine, radi daljeg razvijanja narodnooslobodilačkog pokreta na tom području. I' to vrijeme na teritoriji Centralne Bosne nije bilo jaćih snaga Narodnooslobodilaćke vojske. Tu je djelstvovao samo Četvrti krajiški partizanski odred, jako oslabljen, iscrpljen i gotovo desetkovan u dotadašnjim borbama, pod stalnim dejstvom i pritiskom neprijatelja i njegove propagande. Naša brigada je tada bila jedina znaćajna i jaća borbena i udarna snaga koja je mogla uspješno da razvija narodnooslobodilaćki pokret i borbena dejstva protiv okupatora i domaćih izdajnika, da svojim prisustvom i stalnim akcijama dalje razvija narodnooslobodilaćku borbu u Centralnoj Bosni i učvrsti pozicije Četvrtog krajiškog partizanskog odreda.

Odmah po dolasku brigade osjetila su se pojaćana dejstva neprijatelja iz svih njegovih garnizona - Banje Luke, Kotor-Varoša. Jajca. Trav nika i Teslića.

Cilj im je bio da unište brigadu ili je odbace sa ovog područja - teritorije koja je za neprijatelja bila vrlo značajna zbog četničkog pokreta i uopšte njegovih vitalnih interesa na ovom području (eksploatacija šuma i rudnin - bogatstva, komunikacije).

Brigada je već u početnim borbama uspješno odbijala sve neprijateljske napade i prelazila u ofanzivna dejstva na širem području Centralne Bosne. Redale su se borbe oko Skender-Vakufa, sela Blatnice, Buletica, Klupa, Maslovara, Ora-hovca, Jošavke, Javorana i drugih. U Javoranima, na primjer, razbijena je veća grupacija četnika, koja se spasila bjekstvom prema Jošavki i Banjoj Luci. U re-jonu Očauša naš Drugi bataljon, pod komandom Cvije Mazalice, iznenadnim na-padom i vještim manevrom razbio je i uništio četničku grupu, tako da su se po-jedinci jedva izvukli, a njihov komandant Lazar Tešanović jedva je uspio da bos pobjegne. U selu Jošavki razbijena je četnička grupacija Rade Radića, koman-danta centralne Bosne.

U toku tih borbi četnici su imali velike gubitke, zarobljeno ih je na desetine, a zaplijenjena veća količina njihovog oružja i municije. Borbe na ovoj teritoriji uzimale su sve šire razmjere. Pošto su četnici trpjeli stalne poraze, Nijemci, us-taše i domobranci koncentrisali su jače snage iz Banje Luke i uz puno sadejstvo s četnicima, koji su se ponovo sredili i mobilisali nove snage, preduzeli nova ofanzivna dejstva.

I pored vremenskih neprilika i uopšte teških životnih uslova na ovom tere-nu, borci i starješine. Krajišnici, bili su orni za borbe. Svaki od nas - sa Kozare, Grmeča, Bosanskog Petrovca, Drvara, Jajca, Bosanskog Novog i drugih mjesta Bosanske krajine - znao je da su se na ovim terenima prije nas borili za istu stvar borci Krajiškog proleterskog bataljona i Kozarskog udarnog bataljona, da su baš na ovim terenima izgubili živote legendarni krajiški rukovodioci narodnooslo-bodilačke borbe - doktor Mladen Stojanović, Zdravko Celar, Esad Midžić, Fadil Serić, španski borac Danko Mitrov i mnogi drugi borci Krajine. To nam je još više podizalo moral i razvijalo našu mržnju protiv okupatora i domaćih izdaj-nika.

Dvomjesečne teške i svakodnevne borbe, dugi i naporni marševi, slaba ish-rana, odjeća i obuća i nepogodne zimske prilike nepovoljno su uticali na dalja efikasnija dejstva naše brigade. Iz dana u dan povećavao se broj ranjenika, lakših i teških, koje smo morali nositi na nosilima, jer nije bilo mogućnosti za bolničko liječenje, a bila je velika oskudica u lijekovima i zavojnom materijalu. To je za-htijevalo odvajanje većeg broja boraca za nošenje ranjenika i za njihovo borbeno obezbjeđenje. Da bi situacija bila teža. veći broj boraca i rukovodilaca u brigadi zahvatila je teška epidemija pjegavog tifusa. Broj bolesnih od tifusa stalno se povećavao.

U drugoj polovini aprila 1943. godine u brigadi je bilo oko pet stotina ranje-nika i tifusara, a to je tada značilo oko pedeset odsto boraca i starješina brigade. Među oboljelim od tifusa bila je glavnina komandnog kadra brigade: vodnici vo-dova, komandiri i politički komesari četa, komandanti i politički komesari ba-taljona. Tifus je zanzvatio i komadanta brigade Voju Todorovića, političkog ko-mesara Mladena Marina, zamjenika komandanta Stevu Rauša i neke članove polit-odijela brigade.

U takvoj situaciji, izuzetno teškoj, trebalo je, prije svega, da se obezbijedi bri-gadna bolnica i omogući što brže ozdravljenje ranjenih i bolesnih boraca i nji-hovo vraćanje u borbeni stroj. Baš tada neprijatelj je preduzimao sve aktivnija dejstva protiv nas, a borbena i udarna snaga brigade bila je iz dana u dan sve slabija.

Donesena je odluka da se brigada sa bolnicom razmjesti u rejon sela Kori-ćana. Ovaj prostor je bio najpogodniji i najsigurniji za bolnicu zbog konfiguracije zemljišta, slabe prohodnosti. prilaza i udaljenosti od neprijateljskih garnizona

iako je ekonomski i higijenski bio nepovoljan za život. Uslovi za smještaj ranjenika i bolesnika bili su vrlo slabi, naročito za održavanje naosnovnije higijene. Kuće su bile od drveta, s malim prozorima i vratima, sa zemljanim patosom, prljave i nečiste, sa puno stjenica. Cijeli ovaj kraj je bio tako pasivan i siromašan da u njemu nismo mogli da dobijemo ni najosnovnija sredstva za ishranu boraca i bolesnika. Moralo se ići kilometrima daleko da bi se nabavila hrana iz drugih sela (Melna, Imljani i drugi), a za to je trebalo angažovati jedinice za obezbjeđenje ljudstva koje je nabavljalo hranu, i to u situaciji kada i inače nije bilo dovoljno zdravih boraca za vođenje borbe i obezbjeđenje bolnice.

Polovinom aprila 1943. godine jedinice brigade bile su ovako rasporedene: Prvi bataljon držao je položaje u Donjim Korićanima. na Lisini, i zatvarao pravac Petrovo Polje - Siprage, desno od njega - Kruševo brdo - nalazile su se jedinice Četvrtog krajiškog odreda: Drugi i Treći bataljon zatvarali su pravce od Jajca, Turbeta i Travnika, a Četvrti bataljon neposredno je obezbjeđivao bolnicu u selu Gornjim Korićanima. Dotadašnje borbe i tifus bili su više nego prepolovili bataljone. Tako su, na primjer, čete u Prvom bataljonu imale 50-60 boraca.

Kad su preko svoje obavještajne službe doznali da je naša udarna snaga, zbog velikog broja bolesnih i ranjenih boraca, znatno smanjena, četnici su odlučili da se konačno obračunaju sa brigadom koja im je do tada zadavala ozbiljne udarce i razbijala njihove jedinice i njihov pokret. Izvršili su mobilizaciju širih razmjera u centralnoj Bosni, koncentrisali svoje snage u određenim rejonima, izradili planove i izdali naredbe za napad na brigadu i jedinice Četvrtog krajiškog odreda.

Naredbom Rade Radića od 16. aprila formirane su napadne kolone. Desna, koju su sačinjavali četnički odredi »Manjača«, »Kralj Petar II«, »Obilić« i »Petar Kočić« - koncentracija im je bila u rejonu Skender-Vakufa - imala je zadatak da se kreće preko Karanovca i Javorana. Lijevu kolonu formirali su »Borjanski« i kombinovani odred Mihajla Đurića, čija je koncentracija bila u rejonu Šipraga. Jačina svake od ovih kolona bila je 900-1.000 ljudi. Pored ovih glavnih snaga neprijatelj je koncentrisao i druge snage sa pravca Jajca i Turbeta u jačini 600-800 ljudi.

Iz naredbe Rade Radića jasno se vidjelo da im je bio cilj da sa glavnim snagama razbiju naše snage na Lisini, najdominantnijim položajima iznad Korićana, a zatim brzim napadom upadnu u Korićane i unište štab brigade, brigadnu bolnicu i ostale naše jedinice.

Zahvaljujući dobro organizovanom i blagovremenom izvidanju, koje su vršili bataljoni na svojim pravcima, na vrijeme su otkrivene koncentracije i pokreti četnika prema našim položajima i preduzete mjere za blagovremenu organizaciju odbrane, a djelimično i utvrđivanje položaja.

U duhu naređenja štaba brigade, štab Prvog bataljona izdao je naređenje svojim četama, posebno komandi Prve čete, da u sadejstvu sa jedinicama Četvrtog krajiškog odreda nipošto ne dozvoli neprijatelju da zauzme ove položaje, čime bi bila ugrožena cjelokupna odbrana brigade.

Komanda Prve čete je, na osnovu naređenja štaba Prvog bataljona, izdala konkretna i detaljna uputstva u kojima je naglašeno da niko ne smije opaliti ni jedan metak dok četnici ne dođu na domet ručne bombe, a tada bombama i brzom paljbom iz svih raspoloživih oružja otvoriti ubitačnu vatru po neprijatelju, odbiti njegov napad i, u povoljnom momentu, preći u protivnapad.

Ujutro, 24. aprila, oko sedam časova, četnici su počeli da nas tuku minobacačima i, pod zaštitom te vatre, da podilaze našim položajima. Dan je bio tmuran i maglovit, a temperatura ispod nule. Borci su bili ozebli, jer t. ijeli prethodni dan i noć proveli su na položajima, ali četnički napad spremno su dočekali.

Kad su prišli na blisko odstojanje - na domet ručnih bombi - četnici su prešli u silovit juriš. U tom momentu Prva četa i ostale snage Prvog bataljuna i od-

oda, do tada skriveno na položajima, sručile su ručne bombe na čelnike i zasule h plotunskom vatrom iz cjelokupnog naoružanja. Dok su jedni padali kao po-košeni, drugi su se dali u hjekstvo, a mi smo ili i dalje tukli vatrom i/ mitraljeza ; minobacača.

Poslije izvjesnog vremena primjetili smo da se četnici sređuju i pripremaju 'a ponovni napad na naše položaje.

U međuvremenu, na Lisinu, u komandu Prve čete, došli su komandant bataljuna Borko Arsenic i politički komesar Pero Đurić. Saopštio sam im da četnici, pošto smo odbili njihov napad, koncentrišu veće snage da bi nas ponovo napali. Komandant bataljona me je upozorio da su položaji na Lisini ključ naše jdrane i da ne smiju pasti u ruke neprijatelja, jer bi to značilo uništenje brigadne bolnice i dovodenje cijele brigade u još težu situaciju. Pridodali su našoj ceti Minobacački vod brigade i teški mitraljez bataljona, naređujući nam da se sto jvršce povežemo sa ostalim jedinicama bataljona i odreda. Treba da sačekamo neprijatelja, kao i u prvom njegovom napadu, da ga razbijemo, po mogućnosti odmah pređemo u protivnapad i nemilosrdno ga gonimo prema Petrovom Polju i Šipragama.

Tom prilikom smo i odlučili da iz čete izdvojimo jedan vod boraca, koji će odmah neopaženo i prikriveno krenuti ispred naših položaja i na pogodnom mjestu, u šumi, zauzeti položaje, da bi pri ponovnom napadu četnika otvorio na njih jaku plotunsku vatru s leđa, što bi ih navelo na procjenu da se nalaze u klop-ci. Vod je odmah krenuo na Ovaj zadatak i očekivao se dalji razvoj događaja uz punu spremnost i budnost boraca i komandnog kadra na položajima.

Okolo deset časova četnici su počeli no\i napad. Zaszvirale su njihove trube i čule se glasne komande četničkih starješina uz. pogrde i viku na četnike koji su izostajali iza streljačkog stroja. Opet smo ih sačekali na bliskom odstojanju i otvorili vatru iz minobacača, mitraljeza i drugih oružja, Borba se pretvorila u vrlo žestoke okršaje, mjestimično se vodila prsa u prsa, a dolazilo je i do gušanja sa četnicima.

U tim trenucima istureni vod Prve čete otvorio je uragansku vatru po streljačkom stroju neprijatelja s leđa, šio je u bregovitom i šumovitom predjelu lako odzvanjalo i tutnjalo daje izgledalo kao da se cijela Lisina pretvorila u ogromno bojište i da sa svih strana lete kuršumi i sustižu se eksplozije. Stravični odjeci ove pucnjave vjerovatno su bili odlučujući za dalji razvoj borbene situacije. Na sve strane ležali su poginuli četnici i čuli su se jauči i zapomaganje ranjenih.

Cim smo zaustavili juriš četnika, uz naše partizansko "ura", koje je gromko odjekivalo u planini, cijeli naš bataljon i jedinice Četvrtog odreda prešli MI U silovit protivnapad. U bježanji, zahvaćeni panikom, čelnici su bacali oružje i opremu kako bi lakše izvukli živu glavu. Nastavili smo da ih, obezglavljene i nesposobne da se srede, gonimo prema Petrovom Polju i Šipragama.

U ovoj borbi zarobili smo nešto četnika i zaplijenili jedan minobacač, četiri puškomitraljeza i nekoliko sanduka municije. Na popi istu borbu našli smo oko 60 poginulih četnika, a ranjene su oni odnijeli u bolnice u Kotor-Varoš i Banju Luku.

Jurišajući u streljačkom stroju poginuo nam je Dušan Bjeljic. zamjenik političkog komesara Prve čete, dobar drug i veoma hrabar borac, a četiri dinga i jedna drugarica bili su ranjeni.

Prilikom gonjenja četnika u selima smo našli hranu koja je po njihovom naređenju bila spremljena za njihovo dvostruko isplanirano slavlje proslavu pobjede nad našom brigadom i za uskršnje praznike. Samo u Petrovom Polju, na

primjer, bilo ,e poi u.«, no preko hiljadu farbanih jaja i dosta raznog pečenja. Is-palo je po onoj narodnoj: »Nije kome je namijenjeno, već kome je suđeno«.

Ovom akcijom i našom pobjedom nad četnicima spasena je bolnica brigade, a četnici su doživjeli takav poraz da se poslije toga nisu mogli srediti i preduzeti ozbiljnije akcije ni protiv naše brigade, ni protiv drugih naših jedinica u centralnoj Bosni.

Ljubomir Jajčunin Bijeli

U STAŠKI SIGNALI SA CRKVENOG ZVONIKA

Bio sam u Prvoj čeli Trećeg bataljona Pi \e krajiške brigade u vrijeme našeg napada na Kotor-Varoš. u proljeće 1943. godine. Naš bataljon je imao zadatak da preko mosta prijeđe rijeku Vrbanju u selu Svinjarima, i sa zapadne strane, iz pravca Banje Luke, napadne grad. Kako su most obczbjedivale jake neprijateljske snage, bataljon je uzvodno od Svinjara, na udaljenosti od jednog kilometra, prešao Vrbanju, ali je pri lome izgubio dosta vremena pošto je rijeka bila nabujala, tako da smo se mi još prebacivali preko vode kad su ostale jedinice već bile započele borbu za grad.

Kad je napad naših jedinica koje su napadale sa južne i istočne strane, ispod sela Sokoline, odbijen, naš bataljon je iz polja, preko brisanog prostora, pokušao da uđe u grad i nije uspio. Borci ovog bataljona, kojim su komandovali Mirko Zec i politički komesar Drago Dukić, pokazali su veliku hrabrost, ali neprijatelj se grčevito branio iz bunkera koji su okruživali grad. Dudo Srdić, vodni delegat naše čete, bacajući bombe u bunker, pogođen je mitraljeskim mecima, a mene su pogodila dva metka u koljeno lijeve noge. Jovo Ćurčić, Dušan Mirković i Stevan Medić uspjeli su da mene i ranjenog Stevu Grahovca izvuku ispred ustaških bunkera.

Poslije ovog napada bataljon je stigao u selo Vrbanjce. Ostao je u tome selu preko noći, a ujutro krenuo prema Skender-Vakufu. Stevo Grahovac, rodom iz Drvara, podlegao je ranama te noci u selu Vrbanjcima. U selu Sokolini imali smo odmor. Mene su drugovi skinuli sa konja i unijeli u župski ured. Po naređenju župnika kuvarica mi je dala šulju mlijeka koje sam popio ležeći na podu. Tada je župnik otišao u crkvu i dugo zvonio crkvenim zvonom. Kad se vratio, komandant bataljona Mirko Zec upitao ga je zašto tako rano zvoni. Župnik je odgovorio da on nema sata i da odmah ujutro pozvoni, da ne bi zaboravio da obavi svoju sveštenu dužnost.

Komandant i komesar zahvalili su župniku na mlijeku koje sam dobio u župskom uredu i bataljon je krenuo dalje prema Skender-Vakufu, ali bez prekida zasipan bombama i mitraljeskom vatrom neprijateljske avijacije. Nedaleko od sela Sokoline, primičući se jednom grebenu, naišli smo na ustašku zasjedu iz koje je otvorena brza paljba na kolonu našega bataljona. Na lom mjestu poginulo je i ranjeno nekoliko naših drugova. Konj na kome sam jahao istrcao se iz ruke vodiča i skočio preko jednog zida, lako da sam ja pao na glavu, u jedno oranje.

Bataljon se podvukao pod ivicu grebena i u jurišu zauzeo taj položaj, koji su ustaše napustile i pobjegle u pravcu Kotor-Varoši. Naši borci ubili su izvjestan broj neprijateljskih vojnika, a jednu grupu zarobili. Od zarobljenih ustaša do-

nali smo da su se njihove starješine dogovorile sa župnikom da on, ako naidu larti/ani kroz Sokolinu, dugo zvoni crkvenim zvonom i tako upozori ustaše da e spremne za borbu. Poslije odlaska bataljona iz Sokoline župnik je, bojeći se »dgovornosti, pobjegao u Kotor-Varoš.

Bataljon je sve svoje drugove koji su poginuli kod ovog grebena sahranio, i ranjenike je ponio u Skender-Vakuf.

Cedo Bursać

GROBLJE I) KORIĆANIMA

U februaru 1943. godine, poslije mjesec dana neprekidnih borbi protiv Njemaca, naša brigada je napustila Paunovac na Grmeču i okupila se na kraju sela Bravskog. Borci su bili željni odmora, sna, vatre i toplih obroka, ali ubrzo je pala komanda za pokret. Odlazili smo u Centralnu Bosnu, u susret novini borbama i okršajima s neprijateljima, a za nama su ostala krajiška sela opustošena u toku četvrte neprijateljske ofanzive.

Putevi su bili zavijani i mi smo često gubili orijentaciju, a od umora i studeni prividale su nam se kuće sa prozorima koji svijetle, kao da nas pod svoj krov dozivaju. Pokret od Paunovca do Korićana ostao nam je u sjećanju kao jedan od najtežih pokreta naše brigade.

Prije polaska na ovaj dugi put sve smo ranjenike i bolesnike od tifusa ostavili u bolnici naše divizije koja je otišla drugim pravcem. Sa njima je ostao i jedinici Ijekar brigade, student medicine Kazimir Barila.

Kad smo prešli rijeku Vrbas i planinu Cemernicu, borci su masovno počeli da obolijevaju od pjegavca. Gotovo svakog dana vodili smo borbe protiv četnika i ustaša, pa su se i ranjenici stalno gomilali, a mnogi nisu mogli da se kreću zbog promrzlih stopala. Tako je postepeno nastala pokretna brigadna bolnica.

Naše nevolje bile su utoliko veće što nismo imali stručnog sanitetskog osoblja, izuzev studenta veterine Rifata Filipovića, koji je u brigadu došao kod Sanice, neposredno pred naš polazak u centralnu Bosnu, a vršio je dužnost referenta saniteta brigade,

Pojedinicama je bilo dosta omladinki boraca, ali mali broj bolničarki sa završenim sanitetskim kursom. Zbog povećanja broja ranjenih i bolesnih bili smo primorani da u bolnicu prebacujemo drugarice iz jedinica. Tako su se u našoj bolnici našle Bojana Latinović-Bojica, zamjenik referenta saniteta bataljona, Milcva Jelisavac. Tilda Todorović, Radojka Bursać, Anka Kecman, Pava Bulić, Danica Vila. Smilja Baškot... Neka rni oprostite one koje nisam pomenula - vrijeme je otelo iz sjećanja njihova imena.

U cijeloj brigadi sanitetski materijal je bio na izmaku, a do novog nismo mogli da dodemo. Rifai Filipović je imao samo jednu sanitetsku torbu sa najnužnijim instrumentima i nešto lijekova, a mene je odredio za glavnu bolničarku, nosila sam ranac sa zavojima i još nekim sanitetskim rekvizitima. Tu je bio i jedan Priručnik za pružanje prve pomoći.

Kad smo kod sela Sipraga prelazili rijeku Vrbanju, okliznula sam se na jednom od brvana koje su postavili borci naše brigade i pala u vodu. Jedan borac me je izvukao, ali matica je odnijela ranac. Ujutro smo se vratili i na istom mjestu prešli opet na drugu stranu rijeke. Te noći bilo je jako hladno. Mnogim borcima su promrzle mokre noge, a od hladnoće je uinro na konju jedan ranjenik.

U koloni bolesnika ja sam o mnogima morala da \udim računa, mokro odijelo na meni se bilo sledilo, a posebno me je mučio osjećaj krivice /bog izgubljenog ranca u kome smo imali dva jedina šprica za davanje injekcija. Pretpostavila sam da se ranac mogao zaustaviti negdje u granju, pa sam pošla niz rijeku. Pronašla sam ga i ponovo zagazila u hladnu Vrbanju.

Uskoro smo se sastali sa Četvrtim odredom koji je takode imao svoju pokretnu bolnicu. Ljekar im je bio studeni medicine Hajro Kulenović. Kao dobar organizator ninoco nam je pomagao, a preko boraca sa toga terena lakše smo dobavljali iz gradova sanitetski materijal i lijekove.

Bolnice su spojene i formirana je ekipa za ranjenike kojom je rukovodio Hajro. U ekipi je bilo i bolničarki koje nisu imale sanitetski kurs, ali su se brinule o bolesnima u svakom pogledu.

Imali smo i ekipu higijeničara kojom je rukovodio jedan bolničar iz Prijedora. Bilo mu je, čini mi se, ime Gojko. U »partizanskim buradima« parili smo odjeću radi uništavanja vaški koje su prenosile tifus. (Ova ekipa parila je odjeću 1 seljaciima kroz čija smo sela prolazili). Borci nisu imali ni rezervnih odijela, ni rublja, pa bi se po dvojica ili trojica uvijali u jedno ćebe i tako čekali da njihova odjeća prode kroz »partizanskobure«. Ostalu, najnužniju higijenu održavali smo kuvanjem cijedi od pepela, jer sapuna uopšte nismo imali. Vatra je često otkrivala naše položaje, pa je i sa te sirane bilo velikih leškoca.

Tifus je masovno obarao borce i bolnica se iz dana u dan povećavala. Lakše ranjenike, koji su mogli da se kreću, slali smo u jedinice i oni su se tamo i liječili i borili.

Prolazili smo kroz sela u kojima je bilo veoma teško doći do hrane. Dešavalo se da po nekoliko dana nemamo šta da jedemo. Zima je sve više stezala, a naša odjeća dotrajala i obuća nam propadala. Umotavali smo noge u krpe, komade čebadi i kože od zaklane stoke.

Teški ranjenici su bespomoćno umirali, a bolesnici se sporo oporavljali. Borci su obolijevali u pokretu, bolovali na konjima ili nosilima, rijetko kraj vatre, bez ikakva topla napitka. Umirali su u snijegu, pod bukvama i jelama, i sahranjivani po tragovima naše brigade. Bataljoni su bili prepolovljeni.

Tifus nas je satirao, a četnici i ustaše bili nam za petama. Morali smo da se povlačimo u zabačena planinska naselja. Noćivali smo u kucarna sa zemljanim palosom, bez kreveta, a često nismo imali ni slame da prostremo po zemlji.

Stanje se pogoršalo kad je tifus napao i bolničko osoblje. U jednoj kući, pored četvoro ukućana, bile smo smještene kao bolesnici ja i još jedna bolničarka, sanitetski referenti Rifat Filipović i Hajro Kulenović, zatim Marija, majka Josipa Mažara Soše, Šošina sestra Nada. Marija i Zot ica, majka i sestra Danka i Voje Mitrava. Ove dvije porodice bile su u našoj brigadi zaštićene ud četničke i ustaške odmazde.

Šošina majka Marija bila je prije rata bolničarka u Banjoj Luci i odmah se prihvatila njegovanja naših bolesnika, ali ubrzo je i sama umrla od tifusa.

Žed je morila sve bolesnike, a mi im nismo davali vode, jer nismo poznavali prirodu tifusa. Zbog toga su oni jeli snijeg, a od bolničarki, kad bi ih one umivale, otimali i pili i čistu i prljavu vodu, pokušavali da ugase žed rasolom iz kupusnih kaca, pa čak i svojom posptvenom mokraćom.

Brigada je najzad imala oko pel stotina tifusara, a četnici su stalno navaljivali da nas dotuku. Braneći svoje ranjene i bolesne drugove, mnogo je boraca palo i bilo ranjenu. Da bismo spasili bolnicu, prebacili smo se, uz ogromne napore, u planinsko selo Koričane. Bolnica se našla na okupu i, šio je najvažnije Cilo, sva pod krovom. Smjestili smo se tako da su ranjenici, teški bolesnici i oni koji su se oporavljali bili odvojeni jedni ud drugih. Radi lakšeg snalaženja stavili smo na kuće naše brojeve.

iaiko poti uslovima koji su bili daleku ispod neophodnih, rad u bolnici isp480no je tekao, zahvaljujući nesebičnom požrtvovanju i visokoj svijesti bolničarki i boraca koji su, štiteći bolnicu, ujedno i pomagali bolničarkama. Posla e bilo toliko da se dan i noć radilo, i to stalno na oprezu, s puškom nadohvat ruke, jer selo je dugo bilo pod blokadom četnika koji su, svakako, imali u planu Ja kompletnu bolnicu likvidiraju. Rublje smo redovno prali i vršili dezinsekciju, a slamu ispod bolesnika, koje smo u ovom selu imali, često mijenjali i obavezno spaljivali. Ribali podove i zidove od brvana. Zbog stjenica zidove smo šurili i vre- lom vodom.

U Korićanima je hrana bila nešto bolja, obroci topli i redovniji. Kuvali smo uglavnom kašu od lošeg brašna, najviše zobenog, u koju smo ponekad stavljali komadiće mesa ili kakve druge masnoće. Hljeba smo imali jednom, rjeđe dva puta dnevno, i to po parče u veličini kutije šibica.

Najviše muke bilo je sa bolesnicima koji su meležali tifus. Oni su osjećali užasnu glad, a hrane nije bilo. Kad bi se ponekad zaklalo nešto od stoke, ne bi se ništa bacilo sem dlake. Kožu su pržili na žaru, rogove i papke strugali nožem i jeli. zalazili u staje za stoku i muzii krave i ovce.

Jedne večeri. Kad smo se vratile iz obilaska bolnice, bolničarka Tilda Toclo- rović i ja zatekle smo grupu ranjenika koji su kuvali krompir u povećem kotlu. Krompir su našli u trapu ispod patosa, i glad je bila jača od našeg partizanskog pravila da borci ne smiju ništa, ni pojedinačno ni grupno, od stanovništva uzima- ti bez pitanja i odobrenja.

Postavilo se pitanje ila li da krompir pojedu samo borci iz te kuće, a drugima da se ništa ne govori, ili da se podijeli i ostalima, a krompira je bilo toliko da bi, podijeljen svima, bio samo kap vode u moru. Tilda i ja smo odlučile da slučaj prijavimo našem referentu. Otišle smo iste noći u kuću u kojoj su ležali kao ti- fusari Dušan Karan i Dragutin Stanić, Vlado Petrović, Dušan Kopanja i Branko Kuna. Karan je predložio da se od štaba brigade zatraži odobrenje da se sve napuštene kuće pretraže i eventualno nađeni krompir uzme za bolnicu.

Sutradan sam otišla u štab brigade i zatekla na nogama samo Milosava Mi- losavljev ića, zamjenika političkog komesara, a ostali su svi bili oboljeli od tifusa. U najtežem stanju je bio Stevo Rauš, zamjenik komandanta brigade. Zbog toga slučaj sa krumpirom nisam ni pomenula.

Kad sam se vratila u bolnicu, doznala sam da su bolesnici već sve kuće sami pretražili, da su samo na tri mjesta našli manje količine krompira i predali ga našoj kuhinji. Naši dobri kuv ari, braćni par Danica i Ratko Ševo, rijetko su imali priliku da skuvaru dobro jelo. Jednog dana vidjela sam kako Danica u kuhinji plaće, jer ništa nije imala da bi borcima skuvala ručak. Za Prvi maj smo dobili malo bolji ručak - veći komad hljeba i dvije kašike kuvane pšenice u svakoj porciji.

U Korićanima nismo imali nikakvog sanitetskog materijala, ni lijekova. Za- voje smo prav ili od najgrubljeg seljačkog platna, nastojeći da bar prvi sloj, onaj ilo rane, bude mekan, a svako parče gaze, do kojeg bismo nekako došli, prali smo i otkuvavali bezbroj puta. Za pranje i kuvanje koristili smo se vodom od snijega, a kad se snijeg otopio, išli smo po vodu pola dana hoda sa konjima, u pratnji naoružanih boraca koji bi nas štitili u slučaju da budemo napadnuti. Tako su i bolničarke nosile rublje i zavoje na pranje.

Ovdje bih htjela da kažem nešto o našim konjima. Oni su s nama patili, gla- dovali i umirali. Imali smo i takvih konja koji bi kleknuli kad osjete da na njih treba da se natovari bolesnik, a nikad se nije desilo daje kriv icom konja bolesnik pao na zemlju. Nijedan konj, makar i pod najvećim teretom bio, nije se ritnuo kad su se za njegov rep, vrat ili samar hvatali bolesnici da bi se pomogli u pokretu. Naši konji su i preko najtežih terena pažljivo prenosili svoje breme.

U bolnici smo svakog jutra pravili vizitu i, prema stanju bolesnika, nove razmještaje. Svakog jutra su nas čekali mrtvi, nekad četiri, nekad sedam, deset, pa i više. Spiskovi umrlih nisu vođeni, ali se smatra da je iza nas u Korićanima ostalo groblje sa stotinu naših boraca. Umirali su više noću nego danju.

Ponekad je izgledalo da je bolesnik prebrodio najtežu krizu, ali odjednom bi nastale komplikacije: bolesnik bi potpuno malaksao, njegova temperatura i puls pali bi ispod normale, dolazilo je do obilnog znojenja i smrt je bila neizbježna.

U Korićanima su i druge bolesti kosile naše borce. Gojko Trikić, zamjenik komandanta Četvrtog bataljona, umro je u Šipragama. Kod bolesnika koji su imali zapaljenje mozga morao je, pored bolničarke, da bude i jedan borac. Bolničarka Mileva Jclisavac provodila je čitave dane i noći s takvim bolesnicima. Oni su osjećali potrebu da bježe, da idu kuda bilo. tražili su svoje kuće, svoje najbliže, tražili dijelove svog tijela izgubljene u borbama. Neke smo morali vezati, jer postojala je opasnost da nekuda odlutaju i da ih ne pronađemo.

Polovinom maja došao nam je sa štabom Pete divizije ljekar dr Milan Spoljar. Uz njegovu pomoć bilo je nama, bolničarkama, mnogo lakše da se borimo za živote ranjenih i bolesnih boraca naše brigade.

Napuštajući Korićane ponijeli smo tužna sjećanja na drugove koji su u tom selu ostali u neobilježenim grobovima, ali i tvrdi riješenost da u svojoj borbi istrajemo.

Nada I voše vić- Vi iju lovic

PRIČA O PARTIZANKI MILKI AGBABA

Milka Agbaba rođena je 1923, godine u selu Risovcu, opština Bosanski Petrovac, u izuzetno siromašnoj seljačkoj porodici. Vec u ranom djetinjstvu osjetila je sve teškoće i tugu bijede i neimaštine. Bila je prinuđena da odlazi na rad kod imućnijih porodica, makar i za hranu, a rijetku platu donosila bi roditeljima. Tako je živjela do dolaska sudbonosnih dana 1941. godine.

Ustanak u ovom grmečkom kraju na poziv KPJ razvijao se veoma uspješno. Široke narodne mase, do tada maksimalno iskorišćavane i osiromašene, brzo su prihvatile NOP i počele da aktivno učestvuju u njemu. U tom je prednjačila omladina. Ubrzo po oslobođenju većeg dijela ove teritorije, aktivno stupaju na scenu organi nove narodne vlasti. Među njima i organizacija SKOJ-a.

Mada nije bila član skojevske organizacije, Milka se svim žarom svoje mladosti unijela u rad SKOJ-a. Prisustvovala je svim sastancima i konferencijama i obavljala niz povjerenih joj zadataka. Požrtvovano je radila na informisanju naroda o događajima kod nas. Naročito se angažovala na raznošenju radio-vijesti koje je emitovala partizanska radio-stanica, ili lista »BORBA« koji je stizao iz oslobođenog Užica. Iako nije bila pismena, ona je imala onaj pripovjedački dat žene iz naroda, koji joj je omogućio da poruke i tekstove prenese makar i u ponešto izmijenjenom obliku do zainteresovanih slušalaca. Uviđajući svu skućenost koju donosi neznanje, sa velikim žarom pohađala je tečaj za opismenjavanje, vršeći istovremeno uticaj na druge omladinke iz sela da joj se pridruže. Ubrzo je stekla nova saznanja koja su je još više uvjeravala u opravdanost onoga što radi, te se još predanije angažovala na popularizaciji i pomoći NOP-u.

U avgustu 1942. godine NOO u Krnjeuši organizovao je akciju za prikupljanje ljetine sa njiva domaćih izdajnika. U toku ovih poslova Milka Agbaba je dala

svoj doprinos njihovoj uspješnoj realizaciji. Danonoćno je radila na prenošenju žita do grmečkih visoravni, gdje su bili magacini.

Dolaskom novembarske studeni, borcima na položajima bila je potrebna toplija zimska odjeća. Narodni front i AFŽ na oslobođenoj teritoriji mobilisali su žene pletilje za izradu čarapa, rukavica, kapa i džempera. I na ovom zadatku Milka se maksimalno zalagala, tako da su mnogi borci lakše savladavali zimske tegobe.

Rano proljeće 1942. godine donijelo je velike teškoće u snabdjevanju boraca i naroda Drvara i okoline. Milkaje opet učestvovala u prenošenju žita. Više puta prelazila je 60 kilometara od Palanke do Drvara sa 30 i više kila na leđima boreći se za dubokim snijegom i hladnoćom.

Oslobođena teritorija se u avgustu 1942. prostirala rta velikoj površini Bosanske Krajine, obuhvatajući Glamoč, Ključ, Petrovac, Drvar. Prijedor i druge, manje centre. Pred Narodni front i omladinsku organizaciju postavljene odgovoran zadatak prikupljanja ljetine sa polja čiji su vlasnici bili već godinu dana u borbi i na položajima. Ova akcija je prevazilazila lokalne okvire zbog veličine polja i količine žita koje je trebalo prikupiti.

Omladina nije podbacila ni ovog puta. Mladi sa cijele ove teritorije, svrstani u radne brigade, sakupili su se u Sanici kod Ključa. Zajedno sa ostalim drugaricama i drugovima iz Risovca došla je i Milka Agbaba. Radilo se bez prekida na puškomet od neprijateljskih položaja. Fašistička avijacija sa aerodroma u Banjoj Luci i Zagrebu često je bombardovala i mitraljirala stanicu, pokušavajući na svaki način da ometa i prekine ovu akciju. I pored svih teškoća nije se posustalo. Oduševljenje naroda preraslo je u veliku demonstraciju bratstva i jedinstva. Na ovom području našle su se jedinice iz Srbije, Crne Gore i Bosne. Skoro svako veće organizovane su razne priredbe na kojima je uz pjesmu i pošalicu izražavano neopisivo osjećanje zajedništva i drugarstva u zajedničkoj borbi. Najveći utisak na Milku ostavile su petokrake sa srpom i čekićem. Stidljivo se raspitujući, došla je do odgovora da su to proleter, o čijim se podvizima nadaleko čulo. Tada je sagledala svu veličinu događaja u kojima je učestvovala, kao i masovnost i snagu pokreta kome je pripadala.

Po povratku u rodno selo, puna utisaka, nije se mogla zaustaviti najednom mjestu. U svakodnevnim susretima i razgovorima sa Risovčanima, na sastancima omladinske organizacije pričala je NOP i njegovu snagu, bratstvo i jedinstvo, duboko ubijedena da je to najveća armija na svijetu.

Uočivši povoljan položaj Risovca, na padinama neprohodnog Grmeča, zaklonjenog šumama i bregovima, kao i broj partizana i njihovih simpatizera, Operativni štab za Bosansku krajinu odlučio je da se u njemu locira bolnica za prihvatanje ranjenika. U njoj su uskoro bili smješteni ranjeni borci sa položaja širom Bosanske krajine. Narod ovog kraja brižno je čuvao i njegovao svoje vojnike. Čak i iz udaljenih sela organizovane su posjete i donošene ponude ranjenicima. Sva-koje donosio koliko je mogao jaja, sira, kajmaka, posteljine, peškira i ostalog što je moglo ustrebat bolnici i njenim žiteljima. Siromašna Milkina porodica nije imala ni sama dovoljno hrane. Da bi ipak dala svoj prilog Milka je odlazila duboko u planinu i vraćala se sa korpom zrelih i svježih jagoda i lješnika. Svakom ranjeniku uputila bi koju toplu i utješnu riječ. Ubrzo je plavkosa djevojka postala miljenik bolesnika i nejn dolazak je očekivan s nestrpljenjem.

Do kraja 1942. godine predano je radila na svojim zadacima u pozadini. Zatim je odlučila da stupi u operativne jedinice. Nepokolebljiva u svojoj odluci, svoj plan je ostvarila u januaru 1943. godine. Postala je borac Druge čete Trećeg bataljona Prve krajiške brigade. I ovdje se pokazala kao i na dotadašnjim zadacima - vrijedna, nepokolebljiva i neustrašiva. U tom periodu Prva krajiška brigada vodila je žestoke borbe na prostoru od Prijedora, Šanskog Mosta, Luči-Pa Tanke, Paunovca do Bravska. Bile su to uzastopne danonoćne borbe protiv nep-

rijateljskih snaga koje su izvodile široki ni/, operacija u sklopu četvrte ofanzive. Težeći okruženju naših snaga, Nijemci su angažovali maksimalno raspoložive efektive kako na zemlji tako i u vazduhu. Partizanske jedinice bile su izložene svakodnevno napadima »štuka« i »hajnkela«, uz teška bombardovanja.

Sve ove patnje i napore Milka je stojički podnosila kao i ostali borci, Ubrzo je postala bolničarka i radila je na izvlačenju ranjenika sa položaja. Često je pod žestokom vatrom iznosila svoje drugove do previjališta, da bi se odmah zatim vratila na položaj u slučaju da još nekom zatreba pomoć. I ovdje je postala miljenik cijele jedinice, naročito po dolasku kozarčana, boraca koje je obilazila u risovačkoj bolnici. Opet se posvetila radu sa ranjenicima kojih je svakog dana bivalo sve više. Kao posljedica teških muka i napora, zime, gladi i lošeg snabdjevanja pojavio se tifus, tako da se broj onih o kojima se morala brinuti naglo povećavao. Danonoćni pokreti, borbe i briga za ranjene drugove postepeno ali stalno odnosili su snagu i zdravlje hrabre djevojke.

Početkom februara 1943. godine jedinice Pi ve krajiške prešle su rijeku Vrbas i prebacile se u centralnu Bosnu. Dolaskom u krševit, besputan i siromašan kraj povećale su se tegobe boraca, ranjenika i bolesnika ove jedinice. Tifus je uzimao sve više maha. Pred sanitetsko osoblje štavljen je izuzetan zadatak; kako se minimalnim ili nikakvim sredstvima pomoći ranjenim i bolesnim drugovima. Milka je davala sve od sebe trošeci posljednje ostatke snage. Neumorno je išla od ranjenika do ranjenika liječeći koliko se moglo, makar i nježnom riječi. Sredinom istog mjeseca Prva krajiška držala je položaje na obroncima planine Vlačić, između Travnik i Prnjavora. Iscrpljena umorom, naporima, gladu, zimom, u stalnom kontaktu sa obolelim borcima, Milka je i sama dobila ovu opaku bolest.

U nedostatku lijekova i povoljnih uslova za njegu, Milino stanje se sve više pogoršavalo. Do krajnosti iscrpljen organizam nije se mogao oduprijeti boleštinu. Poslije dvadesetak dana stoičkog podnošenja muka ugasio se život mlade partizanke. Sahranjena je pokraj ostalih boraca Prve krajiške preminulih u selu Korićanima. Očekujući svakog dana vijesti o svojoj drugarici i nadajući se njenom ozdravljenju, ratnici Milkinе čete ostali su pogođeni teškim bolom. Naročito su tugovali oni Kozarčani o kojima se brinula u risovačkoj bolnici.

Milka Agbaba bila je jedna od mnogih hrabrih djevojaka koje su i svoj život dale za bolje sutra. Njeni drugovi koje je njegovala i tješila nikada je neće zaboraviti.

Ljubo Vthnunarović

K A K O N A S J E B R K O L I J E Ć I O

Nema preživjelog borca naše brigade koji se ne sjeća našeg higijeničara Miće zvanog »Brko«. U toku rata on nas je svesrdno branio i štutio od jednog vrlo opasnog neprijatelja, za nas ništa manje opasnog od ustaša, četnika pa i njemačkih vojnika sa kompletnom ratnom opremom. Protiv toga neprijatelja, iako nije raspolagao nikakvim vatrenim oružjem, nismo mogli da se borimo jurišima, puškama i bombama već samo - vreloom vodom. Bile su to vaške koje prenose pjegavi tufus.

Vodeći neprekidno borbe pretežno po brdovitim krajevima i zabačenim selima, nismo bili u mogućnosti da redovno peremo svoje rublje, da se kupamo i umivamo, a ni sapuna nismo imali. Tako su se kod nas zalegle vaške koje pre-

nose pjegavi tifus i ova teška bolest pokosila je veliki broj boraca Prve krajiške brigade. Duž puteva kojima smo prolazili, praćeni neprijateljskim kuršumima i topovskim granatama, ostajali su i grobovi naših drugova pomrlih od tifusa.

U zimske dane, kad bismo vidjeli borca koji hlapljivo nuni usta snijegom, za nas je to bio siguran znak daje obolio od tifusa. Iako toplomjer nismo imali, znali smo da bolesnik ima i temperaturu, ponekad i veoma visoku.

Ova zarazna bolest harala je u brigadi najviše u proljeće 1943. godine, a najveći broj boraca iz brigade podlegao je koncem aprila i u maju mjesecu, kada smo se nalazili u brdima iznad Travnika, u selu Korićanima. Ovdje je i ostao najveći broj drugova i drugarica koje je tifus odnio iz naših redova.

Opasnost od tifusa primorala je Miću Stanivukovića Bi ku da potraži »oružje« za uništavanje vaški kao prenosioca ove zarazne bolesti. Referent saniteta brigade i Mićo predložili su komandantu brigade da se nabave dva bureta za parenje odijela i rublja svih boraca. Cim je dobio saglasnost komandanta, Mićo je užurbano krenuo na posao. Pronašao je dva limena bureta, a kod jednog seljaka naručio drvene letvice za oblaganje buradi sa unutrašnje strane. Letvice za dno bureta bile su nešto više. tako da se odjeća i rublje nisu kvarili za vrijeme parenja. U prvi mah borci su se bojali da će im u buretu, pod kojim je ložena jaka vatra, sagorjeti odijelo i rublje, zato je Mićo ispario prvo svoje odijelo i tako zadobio povjerenje boraca.

Ovaj sistem uništavanja vaški bio je jednostavan i efikasan. Voda proključa na dnu dobro zatvorenog bureta i stvori se vrela para u kojoj sve vaške uginu. Za odijelo i rublje nije postojala opasnost da se pokvase i čim se izvade iz bureta i malo provjetre, borci su mogli da ih obuku. Mićo je na ovaj način uništavao i vaške koje su se uvlačile u zavoje za previjanje rana.

Ova burad su postala prava »gubilišta« za vaške u brigadi i Mićo se nije odvajao od njih sve do oslobođenja Beograda, kada su pristigla efikasnija, hemijska sredstva za uništavanje razne gamadi.

Brigadni higijeničar Mićo Stanivuković je liječio borce i od svraba, i to kuvanom mješavinom živog kreča i sumpora u prahu, a pravio je i utege za namještanje polomljenih kostiju. Na mjesto preloma stavljao je sa svih strana drvene letvice i utezao ih zavojima da bi se kosti što lakše spojile i srasle. Tako je u brigadi nastao i naziv »bregejci« za one koji su imali prelom kostiju ruke. Njima je Mićo pored letvica sa strane polomljenih kostiju dodavao jednu letvu koja je držala ruku vodoravno i olakšavala srastanje slomljene kosti. Naziv brigadni »bregejci« i Mićini »bregejci« borci su dali ranjenicima koji su imali prelom kosti ruke pošto su tako utegnuti, krećući se u koloni brigadne bolnice, ličili na avion »bregcjac« koji nas je svakodnevno tukao.

Jedan od Mićinih »bregejaca« postao sam i ja. u avgustu 1944. godine, kada sam dobio prelom kosti desne ruke u žestokoj borbi sa Bugarima u Kuršumliji.

Rade Kević

BJEKSTVO ČETNIKA IZ IMLJANA

U proleće 1943. godine četnici su se ponadali da će, najzad, izaći nakraj s Prvom krajiškom brigadom. U našim redovima se širila epidemija tifusa i u bolnici se nalazilo i po 500 oboljelih i ranjenih boraca. Tifus je četnicima postao najbolji saveznik, pa su u više navrata pokušavali da unište našu bolnicu.

Jedan od njihovih najbolje pripremljenih napada izveden je 24. aprila 1943. godine, kada se bolnica nalazila u Korićanima. Četnici su ovaj napad dugo pripremali i sakupili nadmoćnije snage, ali su ih jedinice Prve krajiške upet natjeralе u panično bjekstvo. nanoseći im teške gubitke.

Dok su ostale jedinice brigade vodile borbu sa četnicima koji su se bili primakli bolnici u Korićanima, Treća četa Drugog bataljona je za sebe vezivala neprijateljske snage koje su napadale iz suprotnog, sporednog pravca, preko sela Imljana. To selo se nalazi na uzvišenju koje dominira Korićanima, od kojih ga dijeli dubok kanjon rijeke Ilotske. Četnici nisu ni pokušali da pređu kanjon, već su samo povremeno pripucavali na suprotnu stranu i čekali, vjerovatno, da naše jedinice i bolnica tuda krenu u povlačenje, pa da nas uhvate kao u mišolovku.

Četnici su iz Imljana povremeno tukli Korićane i minobacačem. Ophrvani visokim temperaturama, tifusari nisu ni osjećali eksplozije četničkih mina, niti su znali šta se oko njih dešava. Ali, zato su njihovi zdravi drugovi, koji su štitili bolnicu, osjećali sve njihove muke, pa i još više od toga. I zato nismo sjedili skrštenih ruku. Dok su četnici u Imljanima bezbrižno čekali da im upadnemo u zamku, komanda Treće čete je preduzela veoma smion i osmišljen kombinovan napad na njih.

Na položajima prema Imljanima, radi zaštite bolnice, ostao je samo Treći vod, dok su Prvi i Drugi upućeni na četnike. Prvi vod je krenuo niz kanjon. Četnici su nas opazili i otvorili vatru, ali mi smo se brzo spustili do rijeke i neprijatelj nas je izgubio iz vida. Svu pažnju su skoncentrisali na stazu koja je od rijeke vodila naviše, ka Imljanima. Ali, naš vodnik Mišo Kecman je i računao s time, pa nas je poveo udesno, lamo gdje se strmim stranama kanjona ni divokoze ne veru. Skinuli smo obuću da bismo se uspenrali uz litice. Našli smo se u četinarskom gustišu na samom vrhu kanjona, u Imljanima. Tako smo došli na samo stotina metara od četnika. Od guste šume ih nismo vidjeli, ali nam je njihov bezbrižan razgovor pomogao da se dobro usmjerimo i da im se još primaknemo, razvijeni u streljački stroj.

Dok smo se mi penrali uz litice i kroz šumu prikradali četnicima. Drugi vod, pod komandom Marka Dropca, obišao je kanjon sa suprotne strane. Prevao je daleko duže odstojanje, ali je zato imao i neuporedivo pogodniji teren, pa se prije nas primakao četnicima, sa suprotne, lijeve strane. Munjevito je izveo napad i četnici su bili više nego iznenađeni. Bilo je dovoljno samo nekoliko ručnih bombi i rafala iz puškomilraljeza da ih zahvati panika. Pobjegli su glavom bez obzira. Ostavili su dva kazana puna tek prokuvana mesa, i ovna pripremljenog za klanje. Meso smo bacili, plašeći se tla nije otrovano, a ovna smo vratili vlasniku iz Imljana.

Naš prvi vod je imao 17, a Drugi 20 boraca. Seljak iz Imljana, koji je spremao drva za četničku kuhinju, rekao nam je da im je bilo naređeno da pripreme ručak za 200 vojnika.

Jovan Stojanović

TIFUSARI NA STRAŽI

U proljeće 1943. godine Prvu krajišku brigadu zahvatila je epidemija pjegavog tifusa. Boraveći u to vrijeme u selu Korićanima kod Travnika, brigada je bila odvojena od svoje divizije i dejstvovala je na području na kome nije mogla da računa na neposrednu podršku partizanskih jedinica. Pored svih nevolja kojima

smo bili izloženi, referent saniteta brigade nije bio stručan i od njega nismo imali mnogo koristi.

Moja četa, Druga četa Prvog bataljona, imala je toliko oboljelih daje dolazilo u pitanje i neposredno obezbjeđenje, jer nije bilo dovoljno zdravih boraca za stražu i patrole.

Nas osmorica ležali smo u jednoj sobi. a bilo je veoma hladno. Nikakve lijekove nismo dobijali, jer ih nije bilo, a uzimanje vode bilo je strogo zabranjeno. Komanda čete. posebno komandir Lako Ceprlja i komesar Dušan Kecman svakodnevno su nas obilazili i nastojali da dobijemo koliko-toliko hrane, ali ni oni nisu smjeli prekršiti naređenje referenta saniteta i dozvolili nam da pijemo vodu.

U sobi u kojoj sam ja ležao vodila je brigu u bolesnicima Jelka Karanović. Ona nije bila završila nikakav sanitetski kurs, ali znala je da sestara o bolesnicima i bila je veoma humana. Krišom nam je davala vode.

Referent saniteta obilazio je bolesnike i kad bi utvrdio da su neki pili vodu. terao ih je u jedinice, makar bili na izmaku snage. Niko, čini mi se, nije toliko kršio naređenje o zabrani uzimanja vode kao bolesnici u mojoj sobi. U jednoj čuturici i flaši Jelka nam je stalno doturala pomalo vode. Ja i još jedan tifusar bili smo zaduženi da krijemo flašu i čuturicu u slamu na kojoj smo ležali.

Jednog dana Nikica Šijan, koji je imao veoma visoku temperaturu, zgrabio je flašu i nije je ispuštao iz ruku. Odjednom, referent saniteta upao je u sobu i upitao Sijana otkud mu flaša u rukama. Sav u bunilu, Šijan mu je pružio flašu i zamolio ga da mu donese vode. Referent se razbjesnio i psovao je Jelku, a flašu je cušnuo nogom u čošak. Zatim nanije naredio da svi napustimo sobu i odemo u četu. Nas šestorica mogli smo da se krećemo bez tude pomoći, ali Sijan i Božo Ilić nisu imali snage ni da se odvoje od slamne postelje.

U četi smo ispričali šta se dogodilo. Drugovi su nas tako lijepo primili da smo se bolje osjećali nego u bolesničkoj sobi, ali smo morali ići na stražu, lako iznemogli, stražarsku dužnost savjesno smo obavljali. Smatrali smo da bi najveća kazna za nas bila povratak na »liječenje«.

Božo Ilić je uskoro umro i sahranili smo ga u Korićanima, a kada smo krenuli u selo Meljinu, Sijana smo lako natovarili na konja da je stomakom ležao na samaru, a mi smo mu s jedne strane pridržavali glavu, a s druge noge. Vidjeli smo da mu nema spasa, ali nismo ga htjeli ostaviti. Izdahnuo nam je na rukama. Njegovi drugovi, omladinci, sahranili su ga uz malu počast.

Stevo Mandić

VLAŠIČKI ČOBANIN I USAMLJENI TIFUSAR

Jedan vlašički čobanin me je, s proljeća 1943. godine, vratio iz mrtvih među žive. S Prvom krajiškom brigadom sam prošao cijelim njenim borbenim putem, od osnivanja do završetka rata, ali taj događaj - najteži i najvažniji u mom životu - nikada neću zaboraviti.

Bio sam tada borac Druge čete Prvog bataljona. Prvih aprilskih dana 1943. godine, dok snio se nalazili na položajima iznad Jošavke, iznenada sam dobio v i soku temperaturu. Drugovi su odmah pomislili da sam obolio od pjegavog tifusa i otpremili su me u brigadnu bolnicu koja je bila smještena u zgradi osnovne škole u Jošavki. Na žalost, pretpostavka da me je zakačio pjegavac pokazala se tačnom.

Ali, samo što su me smjestili, stigla je naredba da se bolnica hitno evakuiše u pravcu sela Korićana. Iako sam imao visoku temperaturu i povremeno zapadao u buniu, ipak sam bio među lakšim bolesnicima, pa sam pješačio u koloni. Od dugog i napornog puta snaga me sve više izdavala i na izlasku iz jedne šume, kasnije se pokazalo daje to bilo nadomak Korićana, u buniu sam se srušio kraj staze. Bio je već pao mrak i niko to nije primijetio.

Ostao sam sâm samcijat. Sva sreća što svega loga nisam bio svjestan. Tu sam u buniu ostao cijelu noć, jer je dan već uveliko bio odmakao kada je naišao neki čobanin iz okolnih sela, koji je tuda napasao svoje stado ovaca. Prodrmao me i kada mi se malo razbistrilo pred očima, nekako me dovukao do svoje kolibice. Tu mi je dao mlijeka i hljeba, a kad sam se malo okrijepio, prenio me u štalu, među svoje ovce.

- Ne smijem te držati u kolibi, jer ovuda često nailaze četnici! - objasnio mi je, pravdajući se.

U štali sam proveo nekoliko dana, sve dok tim krajem nije naišao Drugi bataljon naše brigade. Vlaški čobanin je obavijestio starješine da se u njegovoj štali danima nalazi bolesni partizan i drugovi su me odmah preuzeli i odnijeli u brigadnu bolnicu u Korićanima. Najprije sam bio smješten među lakšim bolesnicima, u takozvanom drugom odjeljenju. Međutim, poslije dva-tri dana ponovo sam dobio visoku temperaturu i opet počeo da zapadam u buniu, pa su me prenijeli u prvo odjeljenje, među teže bolesnike.

Ne sjećam se koliko sam tu ostao. Zapamtio sam samo jedno mutno jutro kada sam došao svijesti. Počeo sam ila razgledam okolo po prostoriji i jedva shvatio: svi oko mene su bili mrtvi. To grozno saznanje me ošamutilo. Nisam bio u buniu, ali nisam bio u stanju ni da dišem, čini mi se. Skljokao sam se na ležaj kao obeznanjen. Upravo u tom trenutku otvorila su se vrata i unutra ušli ljekar i bolničko osoblje. Nastao je zakratko muk, a onda je ljekar progovorio:

- Plašio sam se da će se ovo dogoditi. Svi do jednog su pomrli! Javite dežurnima da ih hitno sahrane...

Znam da me živog ne bi sahranili, ali me spopade neki pomamni strah, pa brže-bolje ispuzah napolje, za njima. Napolju je bio visok snijeg. Onemoćao i usplahiren prizorom u mrtvačkoj sobi, nekako dohvaćah do ispod strehe susjedne zgrade. Ne znam koliko sam tu ostao kad je naišao rukovodilac naše bolnice. Ne sjećam mu se imena, ali znam da je rodom bio Kozarčanin.

- Otkud ti ovdje, nesrećniče? - reče mi on, pa me poduhvati rukama i odnese u zgradu ispred koje sam ležao.

Tu me lijepo smjestio na ležaj, a bolničari su mi odmah skuvali topao čaj. Dali su mi i malo meda.

Od tog dana krenulo mi je nabolje. Ali, sporo sam se oporavljao.

Iz bolnice sam izišao onog dana kada su četnici napali Korićane. Htjeli su, po ko zna koji put, da se obračunaju s našim ranjenicima i bolesnicima. Međutim, naš Prvi bataljon je odlučnim dejstvom razbio četničke snage i spasao bolnicu.

Iako onemoćao zatražio sam tog dana da se \ratim u svoju čelu. Svi mi koji smo preležali tifus dobijali smo nešto obilniju hranu, pa smo se brzo oporavljali. Ne toliko od hrane, jer smo mogli pojesti i dvaput toliko, nego oti pažnje svih drugova u jedinici i zbog radosti koju smo osjećali što smo oti među njima.

Nisam imao vremena da pronađem onog čobanina koji me spasao, jer ubrzo po izlasku iz bolnice krenuli smo iz centralne Bosne. Njegov o ime nisam saznao, ali je sasvim jasno: bio je to čovjek!

Utić Marjanović

IZMEĐU DVIJE OFANZIVE - TIFUS

U proljeće 1943. godine Prva krajiška je preživljavala najteža iskušenja. Dok je četvrta neprijateljska ofanziva jenjavala, a uveliko bile u toku pripreme za petu, brigadu je zahvatila epidemija pjegavog tifusa. Od drugova iz saniteta čuo sam da je gotovo pola sastava brigade bilo njome zahvaćeno.

Epidemija je dostigla vrhunac u aprilu i maju. U to vrijeme, dok je štab brigade bio u Korićanima, tifus su prebolovali i komandant brigade Vojo Todorović, zatim politički komesar Mladen Marin i zamjenik komandanta brigade Stevo Rauš. Naglo je oslabila udarna snaga brigade koja se proćula po podvizima i brzim manevrima. U koloni bolnice Tila je gotovo sva brigada. Samo nosila i na njima - tifusari. Ranjenih je bilo vrlo malo. Sanitetsko osoblje, sa referentom saniteta brigade Hajrom Kuienovićem na čelu, imalo je pune ruke posla. Bolničarke Doja Rodić, Gospava Đaković, Mara Kecman i druge, čijih se imena na žalost više ne sjećam, nisu spavale ni danju, ni noću. Gospava Đaković je tada imala tek 15 godina.

Ishrana je bila jedan od najtežih problema. Drugovi iz brigadne intendature - Vico Bašić, Mile Pantoš i Dušan Jeftić - teško su dolazili do hrane. Nalazili smo se u siromašnim planinskim područjima Centralne Bosne, između Čemernice, Uzlomca, Očauša i Vlašića. To su stočarski krajevi, a od ratarskih kultura pretežno se siju zob i krompir. Danima smo jeli samo zobenu kašu, ponekad uz krompir.

Posebno je težak bio problem ishrane tifusara. Kad prebole, u njih se javlja neodoljiv nagon za jelom. Sem toga, njima je i neophodna pojačana hrana, jer tifus strahovito iscijedi organizam. A tih dana četnici su se bili osilili. Kontrolisali su gotovo cijelo područje između rijeka Vrbasa i Bosne. Koristeći nevolju koja nas je snašla, ni dan nas nisu ostavljali na miru. Njihovi komandanti Rade Radić, Uroš Drenović, Malić i Bundalo, sa svojim štabovima u Jošav ki, Javoranima, Šnjegotini i Crnči, bili su predstraža utvrđenih garnizona Nijemaca i ustaša. Prikovali su zlikovci, našu onemoćalu brigadu za najpasivnije predjele Centralne Bosne.

Sredinom maja brigada je izvršila pokret s područja sela Koricani, Imljani i Petrovo Polje. U dugoj koloni tilusara na nosilima su krenuli i moji drugovi iz djetinjstva Gojko Trikić, zamjenik komandanta Četvrtog bataljona, i Branko Dragaš, zamjenik političkog komesara Trećeg bataljona. Obilazio sam ih u koloni, ali je već svima bilo jasno da je njihovo stanje kritično.

Tek što smo se smjestili u Lozićima i Šipragama, brigadom se pronese tužna vijest: umro je Gojko Trikić. Znali su ga svi. Cijenili su ga i oni kojima nije bio starješina. Taj, kao od brda odvaljen čovjek, uvijek veseo i nasmijan, član Partije od 1941. godine, plijenio je svojom srdačnošću i razboritošću.

A samo dan-dva kasnije opet je tugovala cijela brigada. Bolesti je podlegao i Branko Dragaš. Taj metalski radnik iz Sipovljana kod Drvara imao je samo 21 godinu, a već je bio prekaljeni borac i komunista (član Partije je postao krajem 1941. godine).

Već početkom juna tifus je počeo da jenjava. Brigada se brzo vraćala u stanje u kakvom je bila prije epidemije. Dosta je bila okrnjena, doduše, ali je najvažnije bilo što smo preturili preko glave i ovu nevolju.

U drugoj polovini juna opet je to bila ona stara brigada. Tada s no iz Maslovara krenuli na istorijski pohod preko rijeke Bosne. U Maslovarama je ostalo

oko stotinu naših iscrpljenih boraca, koji su tek prebolovali tifus. Brigu o njima preuzela je Dvanaesta krajiška brigada, kojom je komandovao legendarni Petar Mečava

Prva krajiška je u tom svom pohodu izvela uspješne akcije na Kaknju, u Fojnici, Rajlovcu i drugim neprijateljskim uporištima.

Didan Đurđević

SUMRAK U PODNE

Prva krajiška brigada se, zajedno sa Četvrtim krajiškim NOP odredom, sredinom februara 1943. godine sama našla na prostoru centralne Bosne, gdje je, pod izuzetno teškim uslovima, samostalno operisala puna tri mjeseca. Tek početkom maja 1943. godine u centralnu Bosnu je prispjela naša matična Peta krajiška divizija, čiji je štab tada preuzeo komandovanje svim snagama koje su se nalazile u ovom dijelu naše zemlje.

U tri protekla mjeseca, koliko se Prva krajiška sama nalazila u centralnoj Bosni, bili smo izloženi veoma velikim naporima. Gotovo svakog dana vodili smo borbe sa jakim neprijateljskim snagama, uglavnom sa četnicima i ustašama. Trpjeli smo veliku oskudicu u hrani, odjeći i obući, a uz sve te nedaće bila nas je zahvatila i epidemija pjegavog tifusa. Sve je to u znatnoj mjeri umanjilo borbenu spremnost i pokretljivost brigade.

Dolaskom Pete divizije, sa Drugom i Četvrtom krajiškom brigadom, stvoreni su uslovi da preduzmemo širi poduhvat. Donijeta je odluka da sve tri brigade krenu za istočnu Bosnu. Teren na kome smo se dotle nalazili držaće Dvanaesta krajiška brigada, čije su jedinice upravo bile počele da pristižu.

Tada smo se nalazili na širem terenu sela Maslovara i Očauša. Ubrzano smo obavili pripreme za pokret. Održani su partijski i skojevski sastanci po četama i samostalnim vodovima, kao i četne konferencije, na kojima je do detalja pretresano moralno-političko stanje, zatim zdravstvena situacija, problemi snabdjevanja, u prvom redu u pogledu naoružanja i municije, kao i druga pitanja koja su bila vezana za predstojeći pokret.

Sve tri brigade su krenule 23. maja. Prva krajiška je išla pravcem Maslovara - Očauš - Blatnica - Bjelobučje - Kruša gora - Orahovica. S našom brigadom se kretao i komandant Prvog bosanskog korpusa. Košta Nad. sa svojim štabom, kao i četiri člana Vrhovnog štaba NOVJ- Ivo-Lola Ribar. Vladimir Popović, Rato Dugonjić i Arso Jovanović. Lijevo od nas, pravcem Topčić Polje - Begov Han. išle su Druga i Četvrta brigada, s kojima je bio i štab Pete divizije.

Naša brigada je imala zadatak da iz pokreta razbije neprijateljsku posadu u širem rejonu Nemile, u dolini rijeke Bosne. Pošto ovlada ovim mjestom, trebalo je da predemo u istočnu Bosnu.

Cijelim putem kiša nije prestajala. To je uveliko otežavalo kretanje ionako teško prohodnim terenima po sjevernim predjelima Vlašić - planine. Borci su, međutim, ove napore podnosili lakše nego što se moglo pretpostaviti, s obzirom na situaciju u kakvoj su bili protekla tri mjeseca. Za samo nekoliko dana, otkako je došla Peta divizija, dobro su se odmorili i oporavili. I hrana je bila obilnija i raznovrsnija, a epidemija tifusa je bila pri kraju.

Za dva dana marša nismo naišli na neprijatelja, izuzev što bi četnici iz daljine opalili po koji metak u našem pravcu. Trećeg dana, 26. maja, spustili smo se niz

Orahovičku rijeku u Orahovačko polje. Kako smo se približavali dolini Bosne, kiša je postajala sve jača i došlo je do proloma oblaka. Za tili čas se Orahovička rijeka pretvorila u pomahnitalu bujicu koja je valjala drvlje i kamenje, odnosila ljude i konje. Odnijela je borca Đukana Daljevića, i/ Smoljane, i desetara Mihajla Calića, iz Vrtoča, kod Bosanskog Petrovca.

Našli smo se u situaciji kakvu niko od nas dotle nije doživio. L' toni haotičnom krkljancu preko veze je stiglo naređenje da se borci čvrsto uhvate za ruke i nastave pokret u živom lancu, stoje moguće više lijevom stranom puta, ka brdu. Komandant i politički komesar brigade, Vojo Todorović i Mladen Marin, kretali su se s našim Prvim bataljonom, na čelu brigadne kolone. U stalnom kontaktu sa komandantom i političkim komesarom bataljona, Borkom Arsenićem i Perom Đurićem, činili su sve da sačuvaju ljudstvo, ali i da se pokret ne prekine, kako bismo na vrijeme stigli na rijeku Bosnu i u određeno vrijeme otpočeli napad na Nemilu.

Za dvije godine, otkako smo vojevali, niko od nas nije doživio tako užasno nevrijeme. Uprkos tome, iako jako ometane i usporene u pokretu, jedinice brigade su na vrijeme stigle na polazne položaje za napad u dolini rijeke Bosne. Na čelu Prvog bataljona, pravcem koji je vodio ka mostu preko Bosne, kretala se Prva četa. Od vodiča i mještana doznali smo da se mostom ne može preći, jer su sa njega bile dignute daske. Jedna desetina Prve čete ipak se neopaženo privukla mostu i preko greda krenula na drugu stranu nadošle rijeke. Tek što su se našli nadomak suprotne obale, neprijatelj ih je opazio i snažnom vatrom primorao da se povlače natrag. Naša Druga četa se u tom trenutku našla s njihove lijeve strane, pa je komandir Lako Čaprlja naredio da jakom vatrom iz automatskog oružja pružimo zaštitu desetini koja se nalazila na gredama mosta. Uspjeli smoda im unekoliko olakšamo izvlačenje, iako se ubrzo mostu približio oklopni voz, koji je patrolirao prugom ispred željezničke stranice Nemila, otvarajući žestoku vatru po nama.

Mještani nam rekoše da u blizini nema više nijednog mosta preko Bosne, a rijeka je bila jako nadošla, pa se nisu mogli koristiti gazovi, kojih inače u ovom rejonu ima kada je vodostaj normalan. Teško nam je sve ovo palo, iako je sve to, očigledno, bilo prouzrokovano izuzetno lošim vremenskim prilikama. Poslije dugog i napornog puta, izloženi strahovitom nevremenu, morali smo se neobavljena posla vraćati natrag, na polaznu prostoriju. Ovog puta loše vremenske prilike i noć nisu bili naši saveznici, nego su išli naruku jedinicama 373. njemačke legionske divizije, koje su branile Nemilu.

Umorni, iscrpljeni i neraspoloženi vratili smo se 27. maja u selo Orahov ieu. nastanjeno muslimanskim življem. U tom selu smo prenoćili i uoči polaska u napad na Nemilu. Mještani su nas opet gostoprимljivo dočekali, nastojeći da nam, koliko je u njihovoj moći, pomognu da se što udobnije smjestimo i odmorimo. Odmah su, na dobrovoljnoj osnovi, sakupili i velike količine hrane.

Prva krajiška brigada se 29. maja vratila na teritoriju sela Maslovara i Šipraga, a poslije nekoliko dana krenuli smo na nov zadatak. Dvanaestoj krajiškoj brigadi, koja se ovdje sakupila, ostavili smo dio našeg teškog naoružanja, kao i 90 boraca koji zbog plikova na nogama i iscrpljenosti od tek preležanog tifusa nisu bili sposobni tla izdrže veće napore.

Po odluci Vrhovnog štaba NOVJ krenuli smo ka mostarskoj pruži, radi privhata naših snaga koje su se iz Crne Gore probijale za Hercegovinu i dalje - na sjever.

Dušan D. Kecman

S A D R Ź A J

RIJEČ REDAKCIJE

Prvi dio

BORBENI PUT BRIGADE

Strana

Vojo Todorović , BORBENI PUT BRIGADE	9
---	---

Drugi dio

NA PUTU DO PRVE KRAJIŠKE NOU BRIGADE

Vetimir Stojnić , NA PUTU DO PRVE KRAJIŠKE NOU BRIGADI. ..	37
Milutin Morato , PRVA KRAJIŠKA BRIGADA	
Mladen-Mlado Marin , PARTIJSKO-POLITIČKI RAD U BRIGADI	54
Veljko Vejnović , SKOJ I OMLADINA BRIGADE	57
Dušan Karan - Dušan Jevtić , KAKO SMO SE SNABDJEVALI HRANOM I ORUŽJEM	85
Dušan Karan , OBAVJESTAJNO-IZVIDACKA SLUŽBA	11

Treći dio

OD FORMIRANJA BRIGADE DO REORGANIZACIJE U RUJIŠKOJ

Savo Kesar , STOTINU I PET DANA U BRIGADI ..	97
Stivo Rodić , U PRVOJ CETI PRVOG BATALJONA	109
Dušan Karan , NEPOKOLEBLJIVA NOVSKA CETA	114
Slobodan Spegar Spego , PETROVCANI U PRVOJ KRAJIŠKOJ BRIGADI ...	117
Savo Popović , ISKUŠENJA I PODVIZI BIHAČKE CETE	120
Rade Vujčić , OD KOZARE DO NERETVE	127
Mlado Vuklić , NAS VELIKI DAN	129
Gavro Vučenović , JANJSKA CETA U BRIGADI	131
Marko Mihajlović , RADOSTAN TRENUTAK	132
Gojko Slijepac , NISU SVI MOGLI U DOBROVOLJCE	134
Gojko Đenić , KAMIONIMA OD PRIJEDORA DO LAMOVITTE .	135
Stew Rauš , U VRTLOGU PRVIH VATRENIH KRŠTENJA ...	135
Ratko Vaiaš , PREKAJSKA CETA U BORBAMA NA BRANKOVCI SASINI I KIJU I	138
Mičo Matić , POD PLJUSKOM KISE I KURSUMA	140
Mičo Matić , OBOSTRANO IZNENAĐENJE	141
Stew Rauš , Borko Arseniči Dušan Karan , PISKAVICA - VELIKI OKRŠAJ, ŽRTVE I ISKUSTVA	142
Dragutin Stanuš , ČETVRTI BATALJON NA PISKAVICI	146

tiranko Knetević , DRAMA NA PISKAVICI	148
Savon Kesic . OKRŠAJ NA PISKAVICI	152
Nikola Koile . JOVO KECMAN PANIN	152
tazoZone. Luka Grbw i Jarica Papović . KRIO OD DRUGOVA SVOJU RANU	155
Uzo Zoru. Luku Grbu i lovn a Popovi , POSLUE KOMANDIRA PAO I POLITIČKI KOMESAR 1	157
Ilija Ponjevic i Bogoljub Gavranu . ROGO NIJE TRAŽIO ZAKLON	157
tivko Dominovi , V BLIZINI RODNE KUĆE	158
Rade Kević . NE TUGUJ. DRUŽE, SA PISKAVICKOG POUA	159
Gojko Slijepac . I IJUBAN JE OSTAO NA PISKAVICI	160
Milan Ma/kič . TENKOVI SU DOSU IZA NAŠIH LEDA	161
Mile Ourašinović . TROJICA U PROTIVJURISU	162
Vladimir Dudar . KURSURI SU POKOSILI MLADO ZITO	163
Zivka Dopinovi* . BIO SAM EKONOM CETE	164
Ljuho Prašić , RAPORT KURIRA ŠTABA BRIGADE	167
Cvijo Sadžak . MJESTO IM JE U OVOJ KNJIZI	168
Mane Tali , ¹ . PRVI ORGANI NARODNE VLASTI	169
lovan Slojanovic , VODA - STRASNIJA OD VATRE IZ BUNKERA	171
Branko L Srdija . PAYLE DŽEVER	172
Ilija Maieric . U PRVOJ KRAJIŠKOJ BRIGADI	174
Mladen Mlado Marin . BORBE BRIGADE U KOZARSKOJ OFANZIVI	187
Mikan Marjanovic , DVA NAPADA NA ASINU STRAŽI ¹	196
Ostoja Slojnie Cokan i Mladu Vukliš . U ROVOVIMA »CRNE LEGIJE« NA ASINOJ STRAŽI ..	197
Gojko Sli/epu ,. PRVI TOPOVI PRVE KRAJIŠKE BRIGADE	199
Mihajlo Jusnu i Branko Žigić , ZAGRLJAJ NA KOZARI	200
'Borkti tr^im" i Savan Kesi ,. PETAR MEČAVA	202
Boško Baškol . NA PARTIJSKOM RADI U PRVOJ KRAJIŠKOJ NOU BRIGADI	205
Pero Dune . OSLOBOĐENJE DOBRIJINA 1942 GODINE	220
Bogdan Slojanovic . U JEDNOJ BORBI RANJEN SAM DVA PUTA	224
Marko Mihajlović , ZAKLETVA NA GROBU	225
Slevo Raul REORGANIZACIJA BRIGADE	226

C e l v r t i d i o

DEJSTVA BRIGADE OD KLJUČA L-O BOSANSKOG NOVOG

Stevo Rauš i l'ero Dune . OSLOBOĐENJE KLJUČA	231
Gojko Denki , li ZAPALJENOM KUČU	233
Dragutin Stante . BORBA ZA ZITO U SANICKOJ DOLINI	234
tivko Don inovi ,. DISAO JE NA TRSKU	235
Marija Krulj , KROJAČKA RADIONICA	236
I Drago Duki ,. NAJMLADA CETA BRIGADE MLADIH	237
Milan Kovačević ,. NASI INTENDANTI I NAS GERIUC	239
Lizur D. Knežević . KAD SU DIJELILI HRANI. KLVARI NISU SMJELI DA DIZI GLAVU ..	241
Duro PavlovU , ČETNI TRUBAČ OGLASIO JE ŽBOR	243
Konta /rili ,. SUSRET S PROLETERIMA 1 NASHA PRVA ZAJEDNIČKA BORBA NA KUPRESU ..	244
Duro Knežević ,. MUKE POD NOSILIMA	247
Zivko Dojčinović . U POKRETU PREMA KUPRESU	249
Marko Srdit , PRVO VIĐENJE - TRAJAN UTISAK	251
Mikan Munanovic . OD RUJIŠKE DO KI PRESA	252
fW.>.>w Mitru . DUŠAN MF.TUC METLE	25J
Per ,. \luti, • Miloš Svonja . NEUSTRAŠIV BORAC I T CI FEU MLADIH	25S

Miloš Svonja. OD USTAŠE TRAŽIO MUNICIJU.	256
1 Milan Radakovu Radakj. RVANJE SA USTAŠAMA U KUPRESU	257
Zivka Dojčinović. OCEVI I DJECA U ISTOM STROJU.	259
Rajko Panic. BORBE NA KUPRESU.	260
Dušan Karan. MRKUSINI POMOĆNICI.	264
Borko Arsenić. CRVENE RAKETE IZNAD MANJAČE	265
Mladen Mlado Marin. PRVI KOMANDANT BRIGADE	276
Drago Dukić, IZ POVLACENJA U NAPAD	280
Milan Sobić. USTAŠKE GRANATE IZ HAN-KOLA	282
Boško Karalić. SPAVALI SMO U POKRETI. A VODU PILI KROZ SVOJE KOSILJE	283
Duro Kneževu. NEPRIJATELJ POD DEJSTVOM SOPSTVENE ARTIURIJE	284
Milan Kovačević. STVOREN ZA PJESMU I PUŠKOMITRALJEZ.	288
Slobodan D. Dakić. DNEVNIK SA MANJAČE	289
Sretko Slupar. POKLON SA KOZARE PROTIVTENKOVSKI TOP	292
Slavko Milešević. JEDVA SU ME PRIMILI U BRIGADU.	294
Ilija Radenović. NEPREBOLNA RANA.	299
Milan Gvozdenović. SAHRANA NA POLOŽAJU.	296
Savo imjić. BOMBARDOVANJE ŠTABA BRIGADE	296
Milan Soboi. SUMRAK MRAKOVE BOJNE NA MANIACI	297
Slavo Rauš. SLOM NEPRIJATELJSKOG OBRUČA U JAJCU	298
Mladen Marin, PRVO OSLOBOĐENJE JAJCA	300
Spiro Jovtjević, MILAN ILIC.	303
Gojko Stijepac. PO UGLEDU NA TITOVU KAPU.	306
Saw Marin. BIJELE ZASTAVE NA TVRĐAVI U JAJCU.	307
Jo-o Trikić. NASE HAUBICE.	312
Petar Tišma. USTAŠE U SUKNJAMA	313
Pelar R Štrbac. SA VELIKE SVEČANOSTI - U VELIKE BORBE	315
Milan Sobić, EKSPLOZIJA NASE GRANATE IZNAD NAŠIH GLAVA	317
Pelar Zorić, DO NOGU POTUČENA USTASKA LEGIJA	318
Duro triku, E, DJECO, SAD TU NIKAD.	320
Stew Rani. PRVI BATALJON U BIHAČKOJ OPERACIJI NOVEMBRA 1942 GODINE	321
Dragutin Stanić. DRUGI BATAJON I BIHAČKOJ OPERACIJI	328
Ljubomir Sucu Zastavniković, POD TERETOM ZAPLIJENJENOG ORUŽJA	330
Slavko Milešević. PUCANJE SA SOMIŠLJA	332
Zivko Dojčinović, NISAM MOGAO DA MU POMOGNEM	334
Jovo Smoljanac, TRENUCI KAO VJEČNOST	334
Duro Knežević, LIČILI SMO NA MLINARE	335
Dragan Boka, POGINUO NA RANJENIČKIM NOSILIMA	338
Duro Knežević. KRASIO JE CELO KOLONE	339
Branko Jerković CIJELE NOCI ULIČNE BORBE	340
Stevo Daković, POD USTAŠKOM BRITVOM U OSLOBOĐENOM BIHAĆU	341
Dtniari Radulović. MOJ NAJTEŽI DAN	343
Gojko Stijepac. DVOBOJ KROZ VRATA NA SUPU	344
tor D. Knežević. POSLIJE BORBE - KOZARAČKO KOLO	<46
Drago Basta. MAJKA ME POZNALA PO OČIMA	347
Duro Trikić. MOJ PRVI RATNI TROFEJ	350
Pero Dune. MILE TUBIC.....	
Jovan Stojanović. USTASE. ZBORNO MJESTO JE U SELI	353
Miloš zec, u ČARAPAMA NA BUNKERE	<55
Boško Karalić. NIKO MI NIJE BIO RAVAN.	356
Dušan Karan. MILINKO KUSIC.	358
Pertj Dune. ZADATAK U BUZIMU	359
Kom Kovačević. POSLEDNJA ZELJA RANJENOG DRUGA	362

<i>tro Kneiević, UZALUDNI NAPADI I ŽRTVE</i>	365
<i>tvko Mileiević. NA MJESTU POSLEDNJE KOMANDE</i>	367
<i>lan M. Kovačević, SAMO BEZ PANIKE</i>	368
agun Bokan. SVI SU BILI NA FRONTU	370
anko Jerković. PRODOR U BOSANSKI NOVI	370
Zntti Kneie-vu. NEZABORAVNA NOĆ	371
<i>ja Radenović. NEOSTVARENA ZEUA</i>	373

Peti dio

NAPAD NA SANSKI MOST I ČETVRTA OFANZIVA

evo Rauš. IZMEĐU DVIJE VATRE NA OBALI SANE	377
MM Kovačević. S RANJENIKOM NA NOSILIMA U USTAŠKOM OBRUČU	379
<i>van Slijanović, PODVIG TREĆE CETE DRUGOG BATALJONA</i>	386
MU/I Kesić. POGIBIJA U CENTRU SANSKOG MOSTA	387
<i>tar R. Štrbac. MITRAIJEŠKO GNIJEZDO POD KROVOM</i>	388
<i>ilan Vujatović, U JEDNOM NALETU</i>	389
•tiutt Radić. PUŠKE ISPOD BADNJEVA	390
<i>ilan Suo ih,»/mg. PORUKA NIJE ZAKASNILA</i>	392
<i>l,»rk., Arwnuj. BITKA ZAVRŠENA U VIROVIMA SANE</i>	393
Inim Kukolj. SKAKALI SU U ZALEĐENU RIJKKI	401
uhoimr Suo Zastavnikovi,-. MRTVAČKI SANDUCI OSTALI SU NA OBALI SANE	402
kolu Ilijaševu. NAJMILIJE POSJETE	405
•tar R. Štrbac. PRED BUNKEROM U OMARSKOJ	406
ijenko Dudić, KUMCE NAŠEG MINOBACAČKOG ODJELJENJA	406
iiiaii D. Kecnuin. SVETKO KACAR KACO	407
anko Kuna. PODVIG TREĆEG BATALJONA U EMINOVcima	409
•do Bitsrat. U EMINOVcima - NOŽEM I KUNDAKOM	413
ilan Suo Miodrag, PORODAJ POD ZASUTOM BOMBAŠA	415
<i>tar R. Slrhac. U MISLIMA SAM OSTAO SA BRIGADOM</i>	416
arinko Banjac i dojko Ličina, MINUT CUTANJA NA VRHPOLJU	417
rago Dukić BORBE NA PAUNOVcu	419
<i>ista Kovačević. CELO KOLONE PUCALO JE NA ZAČELJE</i>	420
<i>ludo Cvi/i., ZIVKO NAM JE DOVIKIVAO: ZIV SAM, JOS SAM ŽIV</i>	423
<i>Van Stojanović. KOBAN DAN</i>	424
ohodan U. Dakić. TRINAEST CIGEUSKIH DANA	426
<i>mu II Snlrnc. U PRATNJI ZIME. GLADI I TIFUSA</i>	431
Ailan Railakovic Radakj PRIVIĐENJE U PLANINI	432
'anko KriinU. KROZ NEPRIJATELJSKI OBRUČ I SMETOVII- NA GRMECL	433
<i>Iišan U. Kecman. DOBRO NAM DOSU. DRAGI PF.TROVCANI</i>	436
<i>ubomir Jajćanin Bijeli, PRELAZ PREKO VRBASA</i>	438

Sesti dio

BORBE U CENTRALNOJ BOSNI

<i>iva» Kesić. BATALJON OSNOVAN U POKRETI</i>	443
<i>lado Vuklii. ZA SVOJOM BRIGADOM</i>	445
om Kovačević. MOJE DRUGO ROĐENJE	447
no I> Novakovu. POMOGLE SU NAM ZVIJEZDE	454
i kolu Bidajić. VELIKO SRCE MALOG DUDE	456

Duro Kneievic. NEPRIJATELJSKA ZASJEDA	457
Mirko Kecman. NESUĐENO ČETNIČKO SLAVLJE	459
Stavko Flavia. PRVOMAJSKO SLAVLJE U KORIČANIMA	464
Marija Radano\ncUtinović, DJEVOJČICA NA STRAZI	466
Dušan tMlinović. PUŠKOMITRALJEZ NAS JE PODSJEĆAO NA MIRKA	468
Marija Radanović - Latinović, U STROJ, DRUGOVI	469
Jovo Hovakovw. DVIJE SMRTI U JEDNOJ KOLONI	470
Ljubomir Jaićamn Bijeli. KLOPKA ZA (ETNIKE	471
* Cedo Bursa, . USTASKI SIGNALI SA CRKVENOG ZVONIKA	475
Nada Ivošević- Vujaiović, GROBIJE U KORIČANIMA	476
Ljubo Vubnanović. PRIČA O PARTIZANKI MILKI AGBABI	479
Rade Kevic. KAKO NAS JE BRKO LIJEČIO	481
Jovan Slojanovic. BJEKSTVO ČETNIKA IZ IMIJANA	482
Slevo Mandic. TIFUSARI NA STRAZI	48J
Rade Markanović. VLASICKI ČOBANIN I USAMLJENI TIFUSAR	484
Dušan Đurdevic. IZMEDJI DVIJE OFANZIVE - TIFUS	486
Dušan D. Kecman. SUMRAK U PODNE	487